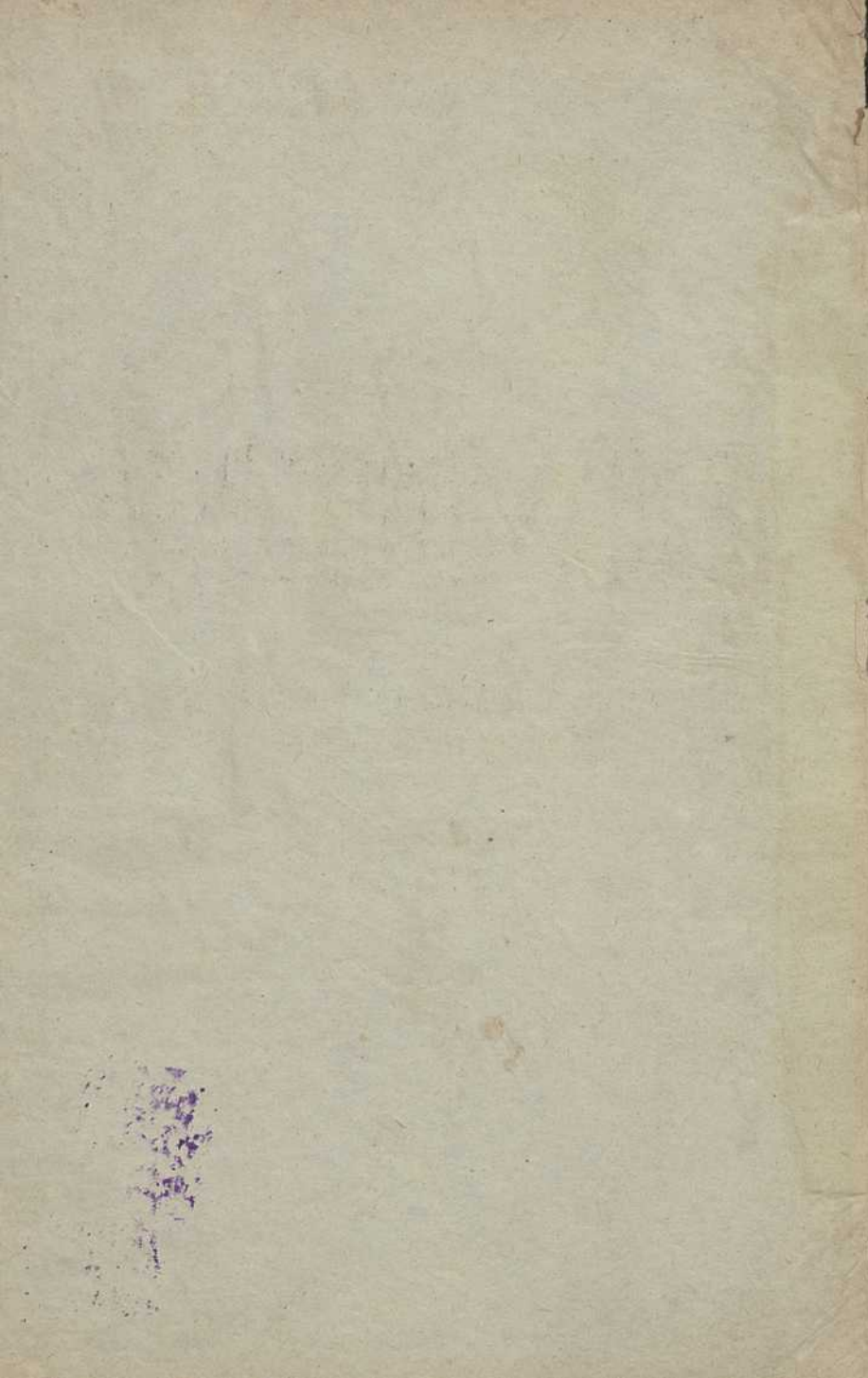

Ба 239464

ІВАН ЛУЦКЕВІЧ.

Вільня
1920 г.

Ба 239464 А 138ч

ас 34194

ПАМ'ЯЦІ

ІВАНА ЛУЦКЕВІЧА

Ў ПЕРШЫЕ УГОДКІ СЬМЕРЦІ ЯГО.

(20. VIII. 1919 — 20. VIII. 1920).

Бел. 2005

Дзяржаўная
бібліятэка БССР
імя У. І. Леніна

ВІЛЬНЯ _____ 1920 г.

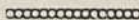
Дзяржаўная
бібліятэка БССР
імя У. І. Леніна

239464

0. 0 3. 2010

Даць абраз душы чалавека, з каторым мы яшчэ ўчора разам працавалі для вялікае і сьвятое ідэі і каторы, памёршы, ўсё яшчэ як-быццам далей жыве з намі, — гэта на сёньня лішне трудная задача: лішне крэпка яшчэ зьвязана Яго „я“ з усім, што робіцца навакол нас, каб Яго індывідуальнасьць можна было ўжо цяпер аддзяліць ад агульнае справы. Трэба многа часу, каб на фоне разьрываючыхся выпадкаў ясна выкрystalізавалася Яго асоба; трэба, каб жыцьцё перарасло тое, што было створана Ім—Яго розумам, Яго мысьляй, Яго сэрцам і толькі тады можна будзе за дзелам Яго жыцьця дагледзіць Яго самога.

Мы і не бяремся за дэталю характэрыстыку нашага памершага без пары таварыша. Мы хочам перш за ўсё паказаць тое, што было зроблена Ім за Яго кароткае жыцьцё для справы адраджэньня беларускага народу,—а ў успамінах жывых сьведкаў працы Яго закрануць толькі некаторыя рысы Яго душы, асабліва зьвяртаўшыя ўвагу акружаючых. Мы хочам паказаць, што можа зрабіць чалавек, які ўсёй душой і сэрцам сваім пранікнуўся вялікай ідэяй і служэньню ей аддаў усе свае сілы духоўныя і матэрыяльныя,—і ахвяруем гэту кніжку памяці Яго замест вянка на далёкую магілу ў першыя ўгодкі Яго сьмерці.

ЖЫЦЬЦЕ І ПРАЦА ІВАНА ЛУЦКЕВІЧА.

Іван Луцкевіч радзіўся 28 мая 1881 году (ст. ст.) ў павятовым месці Ковенскае губэрні Шаўлях, дзе бацька яго меў службу на чыгунцы. Шасьцігадовым хлопчыкам яго перавезлі ў Лібаву з прычыны пераводу туды бацькі. Тутака ад 1890 году Іван Луцкевіч і пачаў хадзіць у школу (ў Лібаўскую Мікалаеўскую Гімназію).

Змалку лет ён вельмі цікавіўся гісторыяй і старасьвечынай. У клясе быў першы ў знаньні гісторыі, маючы добрага вучыцеля і кіраўніка ў асобе вучыцеля гісторыі і географіі Шэна. У трэйцяй клясе ён ужо збірае манэты і розныя старасьвецкія рэчы, аддаючы на гэта тые капейкі, якіе хлопчык яго гадоў мог заащчадзіць.

У лібаўскай гімназіі пад той час было вельмі многа вучняў латышоў і літвіноў. Ужо быў даволі сільны нацыянальны рух у вабодвух названых народаў — рух шчыра дэмакратычны, роўна варожы да нямецкіх баронаў у Латвіі, як і да польскіх паноў у Літве. І гэта адбівалася на жыцьці школьнае моладзі: тут баронскіе дзеці і польскіе панічы глядзелі з пагардай на сваіх таварышоў, якіе прыяжджалі ў школу ў простаі адзежы з вясковага сукна („формы“ ў Лібаве тады ня было), ды нават „музыкам“ не падавалі рукі. У сямі ж Луцкевічаў, якая жыла ўспамінамі аб наполеонаўскім пах-дзе і паўстаньнях 1831 і 1863 гадоў, жыла ідэаламі дэмакратызму з часоў францускае рэвалюцыі і паўстанчэскімі настраеньнямі, панаваў заўсёды шчыра дэмакратычны дух, — і гэтым духам былі прапітаны дзеці, шукаўшыя ў школе дружбы не панічоў, а сыноў мужыцкіх. Іван Луцкевіч зышоўся з таварышамі-літвінамі, гуртаваўшыміся каля старога літоўскага дзеяча, Амбразайтиса.

І тут, на сходках у цеснай кватэрцы старога фанатычнага літоўскага рэвалюцыянера, у душы 13—14 гадовага хлопца родзіцца думка, што і яго народ — народ тых мужыкоў у шэрых сьвітках, з якімі ён сустракаўся толькі калі-некалі ў летку на вёсцы ў бабак у Вілейскім

Іван Лудкевіч з сёстрамі—ў Шаўлях у 1887 г.

павеці (у ваколіцах Краснага), мае такое-ж права да лепшага эканамічнага быту і да нашаны яго мовы, як і літвіны і латышы. А добрае знаёмства з мінуўшчынай Бацькаўшчыны гаварыла яму, што народ беларускі не

заўсёды жыў так, як цяпер, што меў слаўную прошласць і нямала ўлажыў працы сваёй у культурную скарбніцу.

У 1895 годзе сямья Луцкевічаў перабралася на жыццё ў родную Беларусь—у Менск. Каб ня зрываць ходу навукі, Івана Луцкевіча сьпярша пакінулі далей вучыцца ў Лібава. Але бацька яго ў Менску памер праз паўгодку пасля пераезду, — і ў 1897 г. маці забрала Івана да сябе, ды ён паступіў у 5 клясу менскае гімназіі.

У Менску ён знайшоў шырокі прастор дзеля сваёй любові да старасьвеччыны. Тут ён сустрэўся з добра вядомым у краю беларускім архэолёгам, Гэнрыкам Татурам. Пад кірункам апошняга ён увесь свой вольны час аддае ўлюбенай працы над гісторыяй і архэолёгіяй, а разам з тым разьвіваецца і яго нацыянальны беларускі сьветагляд. Здольны ад прыроды, з жывым характарам, лёгка зыходзячыся з таварышамі і сустраканымі людзьмі, ён хутка выбіваецца на першае месца ў вучнёўскім жыцці, гуртуючы шчыра дэмакратычныя элементы і разьвіваючы ў іх беларускую сьведомасьць. Ён арганізуе беларускі кружок, і тут зьбіраюцца найлепшыя, найбольш ідэалістычна пастроеныя адзінкі.

У 1902 годзе Іван Луцкевіч скончыў менскую гімназію і паехаў ў унівэрсытэт у Пецярбург, запісаўшыся там на юрыдычны факультэт. Адначасна ён паступае ў архэолёгічны інстытут, выпайняючы гэтак сваю старую ідэю.

У Пецярбурзе для першага тварца сучаснага беларускага руху адкрываецца новае поле для працы. Тутака заўсёды было багата студэнтаў з Беларусі. Тут і раней былі спробы гуртаваць іх на нацыянальным грунці, але спробы гэтыя былі ня вельмі ўдачныя: ня было такога чалавека, каторы сілай сваёй індывідуальнасьці здалеў-бы звязьці ў вадно месца, у вадну арганізацыю людзей рожных кірункаў, рожных паглядаў, звязаных адно супольнай Бацькаўшчынай і дужа няясным яшчэ пачуцьцём нацыянальнае еднасьці, а за тое дзеленых перавагай расейскае ці польскае культуры, прыналежнасьцю да праваслаўнае ці каталіцкае веры. Роля такога ініцыятара арганізацыі беларускіх студэнткіх сіл і прыпала на долю Івана Луцкевіча, і ён яе выпайніў як належыць. Ужо ў восені 1902 году ён арганізуе „Беларускі Кружок Народнае Асьветы“ і рэдагуе першую адозву кружка да грамадзянства Краю, прызы-

ваючы яго да выпаўнення натуральнага абавязку перад беларускім народам: да нясення ў вёску асьветы ў беларускай мове. Адначасна, маючы вялікі круг знаёмых у Пецярбурзе, Менску і на правінцыі,—знаёмых як спаміж інтэлігенцыі, так і спаміж работніцкіх і сялянскіх кругоў,—Іван Луцкевіч разьвівае думку аб беларускай палітычнай арганізацыі, каторую і завязвае ў 1903 годзе пад назовам „Беларуская Рэвалюцыйная Грамада“. Разам з тым ён арганізуе выдавецтва літаграфаванай аднаднёўкі „Калядная Пісанка“, зьбірае і падгатаўляе да друку пасьмертную спадчыну Янкі Лучыны (Неслухоўскага), творы каторага пазьней выходзяць у зборнічку „Вязанка“, прыцягвае да літэратурнае працы аднаго з першых супрацаўнікоў сваіх, Казіміра Кастравіцкага (Каганца), вышукавае старыя беларускія творы, якія хсдзяць між людзьмі ў рукапісах. Дзякуючы здольнасьці «знаходзіць» людзей, лік актыўных таварышоў яго узрастае з кожным годам, і ўсё далей і глыбей пырыцца ў народзі ідэя нацыянальнага адраджэньня. У-ва ўсей сваей працы ён мае вернага таварыша і памочніка ў асобе малодшага брата, Антона Луцкевіча.

Іван Луцкевіч, як студэнт,
у 1903 г. ў Менску.

Захоплены ідэяй палітычнага вызваленьня беларускага народу, Іван Луцкевіч шукае збліжэньня з рэвалюцыйнымі партыямі другіх нацыянальнасьцей Расеі, лічучы канечна патрэбнай коардынацыю ўсіх сіл, якія йдуць на змаганьне з царызмам і панзваньнем маскоўскае бюрократыі. У Пецярбурзі ён знаходзіцца ў кантакці з партыяй соц.-рэв., якая ў 1903 гадзе падгатаўляла ў сталіцы Расеі маёвую дэманстрацыю,—і ў часе падгатоўкі гэтае дэманстрацыі яго арыштоўваюць жандары ў кватэры Ізмайловічана (з Менску), імя каторых

добра вядома ў эсэраўскім руху. Праз усё лета 1903 году яго дзержаць у „Прэдварыльцы“, дзе ён прынімае

ўчасыце ў палітычнай галадоўцы. Зусім абязсіленага ад голаду яго пераводзяць у „Крэсты“, дзе памяшчаюць у бальніцу ў адзел сухотнікаў. І згэтуль, трэба думаць, у яго арганізм пападаюць зачаткі хваробы, якая пазней давяла яго да магілы...

Выйшаўшы па волю, ён, ня бавючыся, ізноў стае да работы, энэргічна падтрымліваючы ідэю аб'яднання ўсіх дэмакратычных элементаў Беларусі і Літвы на грунці адбудовы утрачанай дзяржаўнасці Вялікага Князьства Літоўскага. Гэту ідэю ён падтрымлівае праз усё сваё жыццё. Яе горача бароніць і на вядомых зьездах краёвае інтэлігенцыі ў Вільні—наперадодні рэвалюцыі, дзе выступае ад імя беларускіх арганізацый.

У 1904 годзе Іван Луцкевіч канчае архэолёгічны інстытут і атрымлівае камандзіроўку дзеля навуковых досьледаў у Беларусь і дзеля далейшае навукі ў Вену, куды ў тым-жа годзе і выязджае. У Вене ён працуе ў унівэрсытэце у „Slavisches Seminar“ пад кіраўніцтвам праф. Ягіча. Там-жа завязвае знаёмствы з украінскімі дзеячамі і друкуе сваю першую працу аб беларусах і беларускай справе ў журнале „Ukrainische Rundschau“, выдаваным украінцамі пад рэдакцыяй д-ра Кушніра (ў нямецкай мове). Варочаючыся з Вены, ён заяжджае ў галоўны цэнтр украінскага руху, Львоў, дзеля бліжэйшага знаёмства з украінцамі. Паміж іншым, тут ён знаёміцца з адным з сапраўдных стаўпоў украінскага адраджэньня—уніяцкім мітрапалітам Шэптыцкім, з каторым зыходзіцца бліжэй пачаткова на грунце так любай абодвым архэолёгіі, а пасля і на грунці пытання аб Уніі. У Львове-ж, Кракаве і Варшаве ён знаёміцца і з польскімі вучонымі—гісторыкамі і архэолёгамі, вызываючы у ўсіх задзіўленьне і пашану сваёй глыбокай эрудыцыяй і жывасцю мыслі. Там жа ён бліжэй зыходзіцца з кіраўнікамі Р. Р. С. (Польскае Партыі Соцыялістычнай) і пры іх помачы ладзіць выданьне беларускіх соцыялістычных брашур заграўніцай і дастаўку іх контрабандай у Беларусь.

Папаўшы ізноў у Пецярбург дзеля закончэння навукі на юрыдычным факультэце ў пачатку 1905 году, Іван Луцкевіч, як натуральны і ўсімі прызнаны галава беларускага руху, атрымлівае ад „Беларускае Рэвалюцыйнае Грамады“ мандат на зьезд прадстаўнікоў соцыялістычных партый ў Фінляндыі. Гэта — першае міжна-

цыянальнае выступленьне адраджаючагася беларускага народу ў асобе пакуль-што ядзінай яго партыі, — і з таго часу беларусам адчыняецца дарога на сусьветную палітычную арэну. У Фінлянды на зьездзе Іван Луцкевіч сустракаецца з прадстаўнікамі ірляндцаў; як сыны народу, каторы сам гэтак многа пераціраеў ад чужацкага уціску, яны выказваюць свой шчыры спогад беларускім байцом за волю і шлюць ім прывет і аднакву Ірлянды — зялёны шэмарок (трылістнік), а такжа невялікую суму грошы, як падмогу партыі на выдвечтва.

1 05 год — год першае расейскае рэвалюцыі — адбіўся на агульным кірунку беларускае працы, якая прынімае больш чырвоны колер. І тут Іван Луцкевіч выказвае сябе, як неўтамімы агітатар, езьдзючы па правінцыі, арганізуючы мітынгі і выступаючы на іх з гарачымі прамовамі, ў каторых элемент нацыянальны ўсё ж пануе над палітычным і соцыяльным Ведаюць яго сяляне, ведаюць і работнікі ў Менску, дзе ён у восені 1905 году, ня глядзячы на казацкія кордоны, прарываецца ў адну з найвялікшых фабрык і гудком дае сыгнал пачаць другую ўсерасейскую палітычную забастоўку. — У тым-жа 1905 годзе ён прынімае ўчасьце ў сялянскім зьездзі ў Маскве, праклямуючы дамаганьні беларусаў.

У канцы 1905 году ў Менску адбіўся партыйны зьезд „Б. Р. Г.“, каторая прыняла соцыялістычную праграму і зьмяніла імя на „Беларускую Соцыялістычную Грамаду.“ У ліку кіраўнікоў партыі Іван Луцкевіч і далей занімае адно з першых месц і вядзе, можна сказаць, усю загранічную палітыку яе, перабіраючыся дзеля гэтага ад часу да часу за кордон. Яго ўплывы растуць ня толькі між беларусамі, але і ў другіх нацыянальных групах. З ім і яго словам сур'ёзна рахуюцца і чужыя партыі — як с.-р., так і с.-д. і „Бунд.“

У пачатку 1906 году ў Менску было зроблена пакушэньне на тамтэйшага губэрнатора Курлова. Пакушэньне гэтае, арганізаванае сёстрамі Ізмійловічанкамі і Пуліховым (соц. - рэв.), скомпромітавала кватэру Луцкевічаў, з якой пад той час была зьвязана бадай уся рэвалюцыйная работа ў Менску і Меншчыне. Гэта прымусіла абодвух братоў Луцкевічаў разьвітацца з Менскам і перайсьці на нелегальнае палажэньне. Сваю працу яны пераносяць галоўным чынам у Вільню

Пераезд у Вільню — гэта пачатак новае эпохі як

у беларускім руху, так і ў жыцці Івана Луцкевіча. Дэгэтуль рух беларускі мала выбіваўся на шырокі сьвет, пераважна укрываючыся ў тайных арганізацыях,— і тая кірэвая буржуазная інтэлігенцыя, якая даўно далёка адыхлялася ад народу, прыняўшы расейскую або польскую культуру і нацыянальнае імя, глядзела на спробы будзіць у народных масах нацыянальную сьвядомасьць, як на дарэмную трату сіл, як на рамантычную забаву, на „chloromaństwo“, каторае даволі ўжо мела няўдачных прыкладаў. У найгоршым прыпадку яна лічыла першых сяўдоў беларускае нацыянальнае ідэі за вар'ятаў і судзіла іх за мар'артацтва сіл, патрэбных для культуры маскоўскай і польскай. Беларускага руху сур'эзна не трактавалі, не ўважалі за сілу і не баяліся яго. Але ад 1905 году рух гэты становіцца шырокім народным рухам, выяўляецца ў арганізацыі сялянскіх мас, — і вось тые масы паднімаюць голас, выступаюць з сваімі дамаганьнямі людзкага жыцця, робяць сельска-гаспадарскіе забастоўкі,*) ня хочучы рабіць у двары за саракоўку ці два злоты ў дзень. І дэнацыяналізаваная буржуазная інтэлігенцыя — чыноўная або памешчыцкая — пачынае баяцца беларускага руху. Ад беларускага друкаванага слова, ад беларускае кніжачкі бюракратыя і панства бачаць сур'эзную пагрозу свайму істнаваньню і ўласці над народам. І дзьве гэтыя сілы яднаюцца на грунці барацьбы з беларускім рухам. Пан і жаңдар, ксёндз і поп робяць цесны хаўрус, ужываючы дзеля барацьбы з беларускімі дзеячамі і амбонамі, і конфэсыяналу, і паслухмянае чарнасоценнае польскае і маскоўскае прэсы, і гвалту з боку дзяржаўнае ўласці, паліцыі, „ахранкі“, суда. — Вось, з гэтым пэрыодам вострай барацьбы проці ўсіх праяваў беларускага руху і зыйшоўся віленскі пэрыод працы Івана Луцкевіча, калі ён у лютым 1906 году асеў у старадаўняй сталіцы краю. Да гэтага трэ дадаць нелегальнае палажэньне і матэрыяльны крызіс: невялікая спадчына насля бацькі была праедзена і зрасходавана на ідэйную працу, — і вось мы маем поўны абраз тых абставін, у якіх Івану Луцкевічу даводзілася працаваць у Вільні. Аднак, былі і памыслы акалічнасьці: ў Вільні ўжо згур-

*) Іван Луцкевіч — адзін з найбольш чынных кіраўнікоў забастоўчай акцыі ў Беларусі у 1905—6 г. г.

гавалася жмевя беларускіх дзелячоў з „Цёткай“ (Алёзіяй Пашкевічанкай) на чале, з сямьёй Умястоўскіх і інш. Праўда, яны былі пад той час засуджаны на бязчыннасьць: усе былі пад судом, або арыштам, — але, дзякуючы ім, арганізацыйныя ніці ўжо зьвязывалі і некаторыя групы работнікаў, і школьную моладзь. Між апошніх Іван Луцкевіч разьвівае энэргічную работу, заваяваўшы ўсю праваслаўную духоўную сэмінарыю. Ён сьмела прабіраецца ў самы гмах сэмінарыі (Базыльянскіе муры) і, ня глядзячы на пільны нагляд „начальства“, чытае вучням лекцыі аб беларусах і беларускім адраджэньні ў гістарычнай салі, дзе некалі сядзеў з таварышамі арыштаваны маскоўцамі вялікі пясняр зямлі нашае, Адам Міцкевіч. Ажыўлёныя гарачым словам дэмакратычныя традыцыі гіленскай моладзі захоплівалі душы слухачоў, будзілі ў іх любоў да свайго забытага Богам і людзьмі народу, клікалі да працы дзеля лепшае долі для яго. З выпуску 1906, 7 і 8 гадоў усе вучні сэмінарыі йдуць не ў духоўны стан, а да унівэрсытэтаў і прынімаюць актыўнае ўчасьце ў беларускай нацыянальнай працы (кружкі ў Варшаве, Дорпаце, Пецярбурзе і інш.). Ад жывога слова не здалелі адгарадзіць сыноў народу нашага ані муры праваслаўнай, ані каталіцкай сэмінарыі: прапаганда даходзіць і ратуе лепшыя адзінкі ад поўнай дэнацыяналізацыі. Гуртуецца каля Луцкевіча і моладзь сьвецкіх школ (асабліва хіміка-тэхнікі) і студэнты унівэрсытэтаў, даючы ўсё новых і новых працаўвікоў на народнай ніве. Урэшці, шырокую работу вядзе ён дзеля арганізацыі народных вучыццалёў, каторых зьбірае на патайныя зьезды ў Вільні.

Вялікае заваяваньне для беларусаў становіць скасаваньне ў 1905 годзе трываўшае ад 1865 году забароны беларускага друку. Іван Луцкевіч першы выкарыстаў гэта: ён згуртаваў некалькі беларускіх пісьменнікаў („Цётка“, Умястоўскі, Антон Луцкевіч і інш.) і арганізаваў першую беларускую легальную часопісь — тыднёвік „Наша Доля“, каторы выйшаў 1 верасьня 1906 году, за грошы, выручаныя Ів. Луцкевічам за прададзеную ім з болям сэрца калекцыю ордэраў. Калі-ж, пасля бязупынных конфіскацый, судовы прыговор зліквідаваў „Нашу Долю“, — з ініцыятывы і за грошы Ів. Луцкевіча заснавалася „Наша Ніва“, стаўшаяся цэнтрам беларускае палітычнае мысьлі і нацыянальнае работы і вы-

ходзіўшая ад 10 лістапада 1906 г. ажнò да момэнтó эвакуацыі Вільні расейцамі ў 1915 годзе.

З пераездам Івана Луцкевіча ў Вільню сюды пераносіцца наагул цэнтр беларускага руху. Гэта вымагае вялікіх грошы, каторых беларускае грамадзянства ня мае. І вось, да палітычнае і навуковае працы Івана Луцкевіча далучаецца новая спэцыяльнасьць: зарабляць грошы на утрыманьне сябе і на утрыманьне работы.

Кіраўнікі „Нашае Нівы“: Іван Луцкевіч, Антон Луцкевіч і Аляксандр Уласаў—у 1910 г. ў Вільні.

Гэты палітык і вучоны архэолёг прымушаны знаходзіць усё новыя і новыя спосабы заробку, бяручы ўчасьце ў фінансовых прадпрыемствах, прынімаючы пасрэдніцтва між заганіцай і краёвымі фірмамі, урэшці, калі гэтага вымагала нахальная патрэба, прадаючы з сваей багатай

колекцыі старасьвеччыны тые рэчы, якіе ня мелі вагі для Краю і для беларусаў. За яго грошы «Наша Ніва», адным з ідэйных кіраўнікаў каторае ён быў праз увесь час яе існаваньня, выходзіла да апошніх дзён свайго жыцьця. Без яго помачы і чыннага ўчасьця не абходзіцца ні адно беларускае ідэйнае прадпрыемства — ці то хор беларускі, ці то тэатральная дружына, ці Муз. Драм. Кружок, у якім ён—член Ураду, ці то закладзенае з яго-ж ініцыятывы выдавецтва, ці то падгатоўка выбараў у Дзяржаўную Думу. І на ўсё ён знаходзіў сілы і час: варочаючыся з падарожы з Пецярбурга, Варшавы, Львова, Кракава, ён пападаў на агітацыйны сход вучняў, адтуль—у холад і ў слоць кідаўся некуды ў глухую правінцыю ці то дзеля агітацыі, ці дзеля архэлёгічных досьледаў, пападаў у поўнай зьнямозе і з сім хворы да маткі ў Менск, а праз дзень-два быў ізноў у дарозе, ганяючыся за нейкім антыкім*), ці за грашмі. Бывалі тыдні, калі з сямі дзён ён пяць праходзіў у вагоне.

У часе выбарчай кампаніі да Трэціцяе Думы—ў восені 1907 году—браты Луцкевічы зрабілі спробу залегалізавацца ў Вільні: яны нанялі кватэру і замэльдаваліся паводле сваіх уласных дакумэнтаў. Але праз два тыдні гэтай раскошы на іх кватэру была зроблена «ахранкай» аблава, і толькі дзякуючы шчасліваму здарэньню гаспадары кватэры, ня быўшы ў той маэнт у хаце, не папалі ў рукі паліцыі. Гэта прымусіла іх ізноў вярнуцца ў палажэньне «нелегальных», якое скончылася толькі пасля „правалу“ віленскай ахранкі, папаўшы пад суд за правакатарскую работу, і пасля поўнай зьмены служачых у ёй.

Ня глядзячы на гэту няўдачу, Іван Луцкевіч зусім не зьмяняе свайго спосабу жыцьця і працы Хаця праз два гады ён ня мае свайго кугка і начуе, дзе прыдзецца; хаця не адну ночку зімовую яму давядзіцца „прагуляць“ ходзячы навакол усяго места, — ён працуе, як і раней, і яго сабр’яньне старасьвеччыны ў памяшчэньні рэдакцыі „Нашае Нівы“ павялічваецца з году ў год.

*) Цікава адзначыць гэтакі факт: даведаўшыся, што ў Кракаве ў аднаго з лідэраў Р. Р. С., Іодкі, ёсьць друкаваны на беларуску Літоўскі Статут, Ів. Луцкевіч, ня маючы магчымасьці атрымаць легальнай дарогай пашпарт, пераходзіць граніцу нелегальна і так-жа нелегальна варочаецца да краю з цэннай злабычай.

Нічога, што чаравікі яго прапускаюць ваду, што локці працерліся і порткі абрындаліся: на гэты грошы шкада, — абы толькі было на справу! І ў такіх вэрункях, часта-густа па некалькі дзён без гарачае стравы, шукаючы кожны вечар новага начлегу, працаваў гэты чалавек цэлыя гады, надрываючы сілы, губляючы здароўе....

У чэрвені 1908 году Іван Луцкевіч — „нелегальны“ — едзе ў Прагу Чэскую на ўсеславянскі зьезд пастуновых студэнтаў, кіруе тамака беларускай сэкцыяй і пьвёрда і смела — не аглядаючыся на магчымыя для яго асобы пасьледствы — прад усей Эўропай, прад усім культурным сьветам дакарае нашых «валадароў» за іх палітыку ў адносінах да беларусаў: „Беларусы ў Празе — кажа ён з трыбуны — былі яшчэ 500 гадоў таму. Тады ў іх была багатая літэратура. У самой Празе яны надрукавалі па-беларуску Біблію. Па беларуску-ж надрукованы быў і Статут Літоўскі. Цяпер прайшло з таго часу 500 гадоў, і пра беларусаў ніхто ня знае: чыноўніцкая і панская гаспадарка зрабіла тое, што нямаюць толькі ніводнай сярэдняй, але і ніводнай ніжэйшай народнай школы, дзе вучылі-бы па беларуску!...“.

Горача кахаючы свой народ, жадаючы забаспечыць яму правы гаспадара на яго зямлі, Іван Луцкевіч як у асабістых адносінах да людзей, так і ў палітыцы быў заўсёды далёк ад вузкога нацыяналізму: ён разумеў, што культурнае і эканамічнае падняцьце беларускага народу цесна звязана з падняцьцем усяго краю. І ён гатоў быў працаваць поруч з усімі, хто йшоў гэтай-жа дарогай. Ея шукаў збліжэньня з усімі шчыра краёвымі элемэнтамі, ня глядзячы на тое, якой яны нацыянальнасьці. Добра ведалі яго польскія дэмакраты: з яго ініцыятывы і пры яго грашавой дапамозе ў 1912 годзе быў закладзены ў Вільні краёвы польскі орган „Krajowy“. Ведалі і тыя палякі, якія працавалі на навуковым грунці: калі ў 1910 годзе ладзілася „Towarzystwo Przyjaciół Nauk“, Іван Луцкевіч паклаў багата працы дзеля арганізацыі яго музэю, задэпоноваў у апошнім шмат сваіх рэчы і забраў іх назад толькі тады, калі ваенныя прыпадкі пачалі пагражаць самому існаваньню музэю. Добра ведаюць яго і жыды: з імі ён сустракаўся на грунці то партыйнае работы, то выборчае агітацыі, — калі-ж у Вільні заснавалася жыдоўскае т-ва любіцеляў старасьвеччыны, ён задэпоноваў у музэі

апошняга багатую колекцыю жыдоўскіх антыкаў, — на вялікі жаль, вывезеных разам з музеем пры эвакуацыі Вільні ў Маскву. Урашці, ведалі яго дужа добра і паступовыя расейскія элементы, з каторымі ён ішоў поруч у барацьбе з чарнасоценствам і каторых у свой чарод дужа рэзка дакараў за іх незавідную ролю абрусіцеляў краю. А гэта рэзкасьць і шчырасць у высказваньні сваіх думак і свайго абураньня на кожны паступак, нязгодны з праўдай і дэмакратызмам, рабілі яму ворагаў як між чужымі, так і між сваімі: людзі з малою, нікчэмнай душой не дарасьлі да таго, каб зразумець і ацаніць веліч душы гэтага чалавека, і інтрыгі іх зьелі ня мала здароўя і нэрваў яго. . . За тое і многа радасьці далі яму працай сваёй яго чысьленныя ідэйныя сыны-гадунцы.

На грунці навукі ён быў абсалютна вольны ад усялякага нацыяналізму: гэта давала яму магчымасьць падтрымліваць пастаянныя зносіны як з расейскімі і польскімі, так і загранічнымі вучонымі, абменьваючыся з імі сваімі думкамі, вынікамі навуковых досьледаў. У яго кватэры можна было заўсёды спаткаць прафэсароў і вучоных, прыяжджаўшых у Вільню, незалежна ад іх нацыянальнасьці. Хто цікавіўся краем і яго мінуўшчынай, т. й мог ад яго даведацца усё, чым цікавіўся. Ня было ў Івана Луцкевіча і тэй амбіцыі, якой хварэюць бадай усе сабірацелі старасьвеччыны: ён ахвотна уступаў другім тые рэчы, якіх сам ня мог спэцыяльна зьбіраць, або якіе не маглі быць пры тагочасных варунках выкарыстаны дзеля беларускага музэю — ідэалу Луцкевіча, але мелі вагу для другіх колекцый. Так, вялікую помач аказаў ён Украінскаму Царкоўнаму Музэю у Львове, заснаваўнаму мітрапалітам Шэптыцкім, пасылаючы багата памятак Уніі і ладзючы тамака асобны беларускі адзел, кустошам каторага яго назначыў мітрапаліт Шэптыцкі, абяцуючы аддаць усе рэчы гэтага адзелу ў беларускі музэй, калі той адчыніцца. Выпікі сваіх досьледаў і выкрытыя цікавыя факты і матэрыялы ён ахвотна публікаваў у чужых навуковых органах, галіны цікавілі народ іх выдаўцоў: аб літвінох — у „Lietuviu Tauta“, аб палякох — у выданьні „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie“. Аднак, наагул пісаў мала: яго стацьці і заметкі пападаюцца ў часопісах вельмі рэдка, і ён любіў лепш даваць матэрыялы беларускім публі-

чыстам дзеля іх стацьцей. Загэе жывым словам — на лекцыях і рэфэратах — ён найбольш ахвотна шырыў свае ведамасьці і гарэўшым у яго сэрцы агнём любові да ўсяго роднага будзіў такую-ж любоў і ў слухачоў*).

Сусьветная вайна застала Ів. Луцкевіча ў Вільні. Ужо пад той час здароўе яго вельмі падупала: хаця ён працуе ўсё з тэй-жа энэргіяй, але часта няджуае, жалючыся на грудзі. Яго апошняя перад вайной пада-рожа ў Маскву на зьезд аўтанамістаў-фэдэралістаў, а пасьля ў Пецярбург і Фінляндзію ўзімку 1914—15 г.г., у часе каторых ён крэпка застудзіўся, яшчэ болей пад-рэзалі яго сілы і прымусілі доўга праляжаць у ложку. Аднак і пасьля гэтае хваробы ён ня кідае працы: толькі, ня маючы магчымасьці пры ваеннай дыктатуры працаваць на палітычным грунце, ён занімаецца працай у Беларускім Камітэце-помачы пацярпеўшым ад вайны і-галоўным чынам—працай навуковай. Да гэтага пэ-рыоду адносіцца і адкрыцьце даўно шуканай ім татар-скай „сьвятой кнігі“—„Ай Кітаб“, пісанай у XVI—XVII ст. арабскімі літэрамі пабеларуску і даўшай бязцэнны ма-тэрыял да беларускай філёлёгіі.

У часе эвакуацыі Вільні расейскіе ўласці стра-шэнна хацелі вывезьці Ів. Луцкевіча ў Расею. Пад яго колекцыю сулілі цэлы вагон. Але ён рэзка адкінуў гэ-кіе прапазыцыі. „Мая павіннасьць — аставацца ў род-ным краю і бароцца за мой народ незалежна ад таго, якіе войскі будуць тут гаспадарыць!“ — казаў ён усім. Тады паліцыя памкнулася „рэквізаваць“ яго, як і шмат іншых мужчын, і гэтак вывезьці з места. Гэта прыму-сіла яго апошніе ночы не аставацца ў хаце,— ды гэтак ён усьцярога прымусовае эвакуацыі. Лічучы сваей павіннасьцю прылажыць руку да абароны жыцьця і мень-ня любай яму Вільні, ён энэргічна працаваў над арга-нізацыяй „лятучых дружын“, пілнаваўшых парадку ў месце ў дні зьмены „валалароў“, разлабываў для дружыннікаў зброю, праводзіў з імі на вуліцы цэлые ночы.

5/18 верасьня 1915 году ўвайшлі ў Вільню ня-кіе войскі. І ў жыцьці беларускага народу, і

*) Апошніе гады перад вайной Ів. Луцкевіч у Маскве ў мастацтва ў Артыстычнай Школе Р.

ці духовага кіраўніка яго пачаўся новы пэрыод — для
Івана Луцкевіча апошні...

Партрэт Ів. Луцкевіча работы праф. Хатулёва—1914 г.,
у Вільні.

Сваім быстрым і дальназоркім розумам ён адразу ацаніў утварыўшаеся палітычнае далажэньне. Яшчэ наперадодні прыходу немцаў ён пачаў энэргічна шырыць думку, што, калі окупанты знойдуць у Вільні грамадзянства арганізаванае і аб'яднанае, калі ўсе нацыянальнасьці згодзяцца хоць на гэты мамэнт зрабіць агульнае замірэньне, дык і адносіны окупацыйнае ўласьці да нашага краю будуць зусім інакшыя: немцы баяцца толькі сілы і толькі з сілай рахуюцца. На гэтым грунце ўдалося згуртаваць дэмакратычныя элемэты беларускія, літоўскія, жыдоўскія і часьцю польскія, — і утвораная ініцыятыўная група прыступіла да канкрэтнае працы. На першым пляне стаяла мястовае самаупраўленьне: палова радных ужо была ўцякла ў Расею, і астаткаў Рады немцы зусім рацыянальна маглі ня прызнаць за правамочнае прадстаўніцтва насяленьня. Вось, і была паднята думка аб увядзеньні да Рады места Вільні (па свайму складу чыста польскай, бо радныя-маскалі першыя ўцяклі) дарогай кооптацыі прадстаўнікоў бязпэнзавых кругоў насяленьня — беларусаў, літвіноў, жыдоў і палякоў. Гэта маглобы здэмакратызваць цэнзавую „думу“ і дало-бы голас усім нацыянальнасьцям. Мяставая Рада сперша на гэта прыцыпільна прыстала. Былі ўжо паладзены і кандыдаты дзеля кооптацыі (ў тым ліку ад беларусаў Іван Луцкевіч і Вінцэнт Сьвятаполк-Мірскі). Але ў апошні мамэнт нацыяналізм польскае буржуазіі пераважыў, і Рада адкінула гэты праект, спадзяючыся, што такім чынам палякі астануцца поўнымі гаспадарамі места. Дарэмная надзея! тое, чаго дэмакраты баяліся і што прарочылі, сталася: немцы Раду разагналі.

Другой спробай аб'яднаньня ўсіх нацыянальнасьцей, у якой найбольш чынную ролю адыгралі беларусы, а ў тым ліку Іван Луцкевіч, было утварэньне Віленска-Ковенскага Абыватэльскага Камітэту. Хаця варункі, пастаўленыя палякамі, былі крыўдныя для ўсіх іншых нацыянальнасьцей (палякі жадалі для сябе палову месца), дзякуючы энэргіі Івана Луцкевіча ўдалося ўгаварыць „інародцаў“ пайсьці дзеля добра краю на кампроміс. Ів. Луцкевіч увайшоў у Камітэт ад беларусаў разам з двума другімі дэлегатамі і зразу заняў выдатнае месца сваёй энэргічнай працай у камісіях і на сходах Камітэту. На жаль, і гэту спробу аб'яднаньня разьбіў польскі

цыяналізм: думаючы, што ўдасца дабіцца ў немцаў поўнае веры да польскае буржуазіі, як „ядзінага шчыра лойальнага элементу“, і гэтак іграць першую скрыпку пры окупантах, палякі паслухалі хітрых нямецкіх рад і разьбілі няпрыйемную для окупантаў установу, затамаваўшы ўсю працу яе. І не дарма Ів. Луцкевіч казаў на апошнім сходзе Камітэту: „Калі мы цяпер разыздэмся, то ўжо больш зыйсьціся разам ня здолеем.“ Запраўды, немцы — ў мысьль старога прынцыпу „divide et impera“ — сваім фліртам то з палякамі, то пасыла з літвінамі так пасварылі ўсе нацыянальвасьці краю, што тые ўжо да канца окупацыі ня мелі сілы даць дружны адпор нямецкай прагавітасьці і рабункам.

Адначасна з работай В.-К. Абыватэльскага Камітэту, якая абнімала чыста гаспадарчыя справы краю, Іван Луцкевіч арганізуе міжнацыянальную палітычную установу, якая мелася злучыць дэмакратычныя элементы беларускіе, літоўскіе, жыдоўскіе і польскіе на адной палітычнай плятформе. Гэта — „Конфэдэрацыя Вялікага Князьства Літоўскага“, якая мела на мэці адбудову старой беларуска-літоўскай дзяржаўнасьці. Першы „універсал“, выданы Конфэдэрацыяй у чатырох мовах (у сьнежні 1915 году), напісаны быў Ів. Луцкевічам. Але і гэту работу хутка разьбілае нацыяналізм — гэтым разам літоўскі.

Адначасна, ня глядзячы на тое, што з чынных беларускіх нацыянальных працаўнікоў пад нямецкай окупацыяй не апусьцілі рук толькі лічаныя адзінкі (бр ты Луцкевічы, „Цётка“), пачынае шьбка разьвівацца і беларуская нацыянальная работа. Знаходзяцца новыя маладыя сілы. Ужо ў лістападзе 1915 году адкрываецца ў Вільні першая беларуская пачатковая школа, сьледам за каторай ў 1916 г. прыбывае яшчэ пяць. У сьнежні-ж 1915 г. з ініцыятывы і стараннямі Ів. Луцкевіча і „Цёткі“ аткрываюцца беларускіе вучыцельскіе курсы, на каторых Ів. Луцкевіч выкладае пазнаньне роднага краю, заходзіваючы курсантаў сваімі гарачымі, высокапатрыятычнымі лекцыямі. Як школьнай, так і ўсей эканамічнай работай у Вільні кіруе тады Беларускі К-т помачы пацярпеўшым ад вайны, адным з найбольш актыўных членаў каторага быў Ів. Луцкевіч. А ў тым жа часе гэны неўтамімы дзеяч працуе як скарбнік коопэратывы „Райніца“, арганізуе Беларускаю Соцыяль-Дэмакратыч-

ную Работніцкую Групу, ўрэшце паднімае думку аб утварэнні законспіраванага „Беларускага Народнага Камітэту“, як галоўнага палітычнага цэнтру, і вельмі энэргічна працуе, як член яго. Яго-ж працай ладзіцца ў летку 1916 году „Беларускі Клюб“, каторы аднагалосна выбірае яго за свайго прэзаса. У сваіх плянах ён намячае арганізацыю і працу устаноў, якія павінны абняць і здаволіваць усе нацыянальныя патрэбы беларусаў: ён разумее, што ўжо настаў час рэалізацыі тых нацыянальных ідэалаў, якія ён хаваў у душы праз усё сваё жыццё. Ён разумее такжа, што такая работа магчыма толькі ў тэй часці Беларусі, якая ўжо вырвана з пад старое няволі, — і вось чаму ён так энэргічна бароніць ідэю супольнага дзяржаўнага будаўніцтва з літвінамі, веручы, што тое ядро, якое будзе створана па гэты бок фронту, прыцягне да сябе і рэшту беларускіх зямель. Але тут як-раз яго палітычная канцэпцыя увайшла ў колізію з ня-

мецкай палітыкай: імперыялістычная Нямецчына гатова была тварыць Літву на аснове знамянітага „Anlehnung an Deutschland“, — дзе Літву малую у складзе этнаграфічна-літоўскіх зямель з Беларускай Віленшчынай і Горалзеншчынай. Падніманьне-ж справы адбудовы ўсяе Беларуска-Літоўскае дзяржавы ня ўходзіла ў нямецкія пляны: на беларусаў нямецкія палітыкі

ўгледаліся як на „рускі народ“. І паскольку нямецкія вучоныя, часта прыяжджаўшыя ў Вільню, лічылі сваім абавязкам пабываць у беларускага архээліга! Ів. Луткевіча,

Іван Луткевіч у 1916 г. ў Вільні — пад нямецкай окупацыяй.

адносячыся да яго з найвялікшай пашанай і спогадам,— пастольку нямецкія палітычныя агенты ня ўкрывалі сваей злосьці да гэтага чалавека, каторага нельга было ніяк „узяць у свае рукі.“ Асабліва ўзрасла няпрыхільнасць да яго нямецкае ўлады пасля падарожы ў Лёзанну на Зьезд Народаў, які адбыўся ў летку 1916 году: Іван Луцкевіч, як галава беларускае дэлегацыі, не апраўдаў спадзяваньняў нямецкага ўраду, даўшага пазваленьне на падарожу. Наадварот, чыста незалежніцкае становішча яго на зьездзе павала самы плян праглынуць малую Літву, на які некаторыя літоўскія палітыкі гатовы былі прыстаць. Братоў Луцкевічаў, цвёрда стаяўшых на становішчы беларуска-літоўскае незалежнасьці, гэтак нямілым немцам, адлаюць пад спэцыяльны нагляд старога і дазнанага нямецкага шпіона Эдмунда Зуземіля, шпіоніўшага ў Расеі яшчэ перад вайной і служыўшага за вучыцеля ў Пінскай гімназіі. Для Зуземіля, назначанага за беларускага пераводчыка пры Presse-Stelle, рэквіруюць часць кватэры Луцкевічаў, і ён мае магчымасьць сачыць за кожным іх крокам. Зуземіль разьвівае цэлую сець інтрыг, скіраваных проці братоў Луцкевічаў, — і тут ён знаходзіць памочніка ў адным з беларусаў, праз якога і вядзе атаку глаўным чынам проці Івана Луцкевіча, сваей рэзкасьцю выступленьняў асабліва дадзеўшага окупантам. Пачынаецца работа дзеля развалу ўсіх беларускіх устамоў, так ці гэтак зьвязаных з імем Луцкевічаў. Калі арганізаваны дзякуючы энэргіі Івана Луцкевіча „Беларускі Вучыцельскі Саюз“ выбраў яго за свайго прадстаўніка ў Цэнтральнае Бюро Прафэсыянальных Саюзаў, Зуземіль катэгорычна загадаў, каб ён зрокся выбару. Калі-ж новы сход Саюза выбар пацьвярдзіў, арганізацыя была зачынена прыказам нямецкае ўлады.

Аднак, хаця хворы і з разьбітымі нэрвамі, частагуста ў маразы седзячы ў нятоплёнай хаце, маючы на сталае знамянітую „бабку“ з бульбяных лупін на абед,— Іван Луцкевіч усё-ж цвёрда вытрымлівае ўсе напасьці, арганізаваныя нямецкімі агентамі нямецкае і іншых нацыянальнасьцей. Ён ні на крок не адступае ад раз узятай палітычнай лініі, веручы, што яна адна — справядлівая.

Падыходзіць 1917 год, — і нямецкі ўрад пачынае падгатоўку арганізацыі літоўскае Тарыбы—ведама, ў та-

кім складзе, каторы забасьпечыў-бы слухмянасць загадам начальніка упрэўлення Літвы князя Ізэнбурга-Бірштэйна. Беларусам вызначаецца адно месца, і Зузэмільмае ўжо гатогага кандыдата, які ахвотна пойдзе на ўсякую угоду. Але ўсё беларускае грамадзянства востра выступае проці гэтагага трактавання беларусаў на тэрыторыі, на каторай яны лікам блізка роўны літвіном. На соцыялістычным мітынгу, скліканым соцыялістычнымі партыямі ўсіх нацыянальнасцей, прамоўцы ад беларусаў, а між імі Іван Луцкевіч, востра кляймаць палітыку окупантаў і тых літвіноў, якія пайшлі на ўгоду з імі. А пасля літоўскае канфэрэнцыі і ўтварэння Тарыбы ў Беларускам Клюбe пад маршалкоўствам Івана Луцкевіча адбываецца другі мітынг — спецыяльна беларускі, каторы выносіць рэзалюцыю пратэсту проці адносін да беларусаў і трэбуе, каб нямецкія ўласці дапусьцілі скліканьне ў Вільні беларускай нацыянальнай канфэрэнцыі дзеля ўтварэння беларускага прадстаўнічага органу. Калі—пасля доўгіх перагавораў — гэтае пазваленьне ўдалося вырваць у немцаў, зразумеўшых, што беларусы не дапусьцяць у Тарыбу нямецкага кандыдата і на ікрыўдных для іх варунках наагул у яе ня пойдучь,— беларусы пачалі падгатавіцьцельную работу, душой каторас быў Іван Луцкевіч. Ня маючы грошы на лепшую ежу, адзежу і дровы для сябе, ён знаходзіць іх на грамадскую патрэбу, прадаўшы дзеля гэтага рожныя ценныя рэчы з сваей колекцыі стагасьвеччыны. Ён сам едзе ў справах канфэрэнцыі ў Беласток, і тут прадстаўнікі нямецкага ўраду стараюцца пераканаць яго ў карысьці для краю прылучыцца да Нямеччыны. Выслухаўшы іх доказы, Ів. Луцкевіч іронічна сказаў: „Я маю на гэта яшчэ адзін аргумэнт. Калі і нашым манархам стане Вільгэльм, дык нам ня прыдзецца рабіць свае асобнае рэвалюцыі, каб скінуць яго: гэта зробіць сам нямецкі народ!“....

У часе канфэрэнцыі, якая адбылася ў Вільні 25, 26 і 27 студзеня 1918 году, Ів. Луцкевіч працуе неўтаміма. Акурат у тым часе ён атрымлівае вестку, што за ваенным кордонам—у Менску—памерла яго маці: Гэты ўдар ён пераносіць з нязвычайнай стойкасьцю: самы факт стараецца ўкрыць нават перад братам, каб гэта не адбілася на працы апошняга, як маршалка канфэрэнцыі. І толькі пасля выяўляецца, чаму ў часе кон-

фэрэнцы такім нэрвовым блэскам сьвязаціся вочы Івана Луцкевіча, чаму такімі нэрвовымі былі прамовы яго...

Конфэрэнцыя выбрала Ів. Луцкевіча ў склад Беларускай Рады—галоўнага нацыянальнага прадстаўніцтва беларусаў у межах старой окупацыі. Ад імя апошняе ён з чатырма таварышамі едзе ў Менск, заняты ўжо немцамі, і прынімае ўчасьце ў гістарычным засяданьні Рады Беларускае Народнае Рэспублікі 24—25 марца 1918 году, будучы адным з ініцыятараў абзешчаньня дзяржаўнае незалежнасьці Беларусі і аб'яднаньня ўсіх Беларускіх зямель, раздзеленых берасьцейскай міравой умовай. І гэта становіць як-быццам кульмінацыйны момэнт у яго палітычнай рабоце: варочаючыся ў Вільню, ён з радасьцю адзначае, што рух беларускі перарос яго найсьмялейшыя спадзяваньні. „Цяпер мы, старыя работнікі беларускіе, можам спакойна паміраць: ёсьць каму замяніць нас у працы!“. Ды пэўне ў той момэнт зусім не спаадзяваўся, што сьмерць ужо так блізка стаіць каля яго....

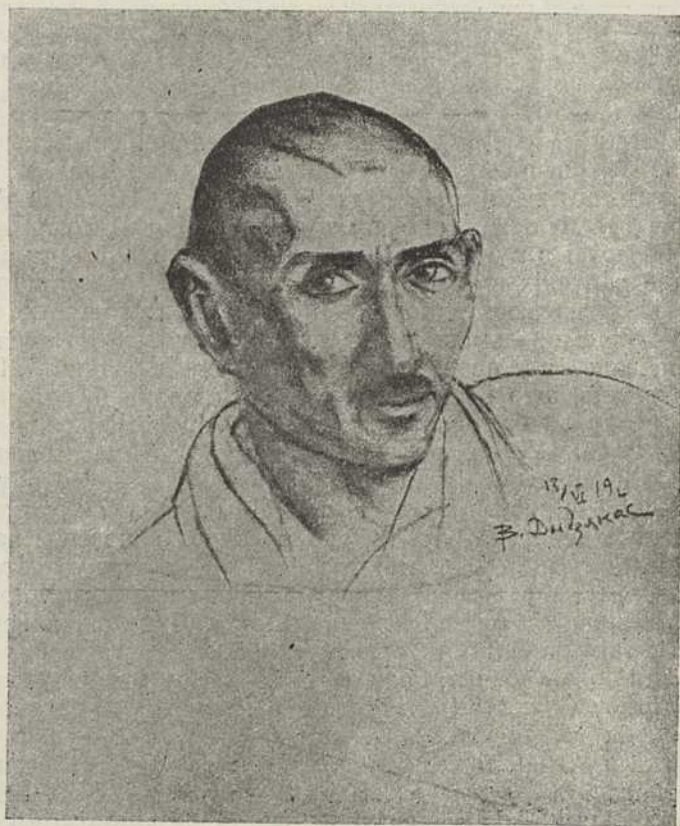
Падарожжа ў Менск у сільны мороз у нятопленых вагонах з выбітымі вокнамі пакінула на яго здароўі сур'ёзныя сьляды. Адгэтуль ён пачынае ўсё часьцей і часьцей хварэць на грудзі; яго мучыць страшэнны кашаль, часта кідаецца кроў з горла. Ён яшчэ працуе ў Беларускай Радзе,—але глаўным чынам цікавіць яго культурная праца: створанае ім-жа Беларускае Навуковае Таварыства, кустошам каторага ён выбран, справа музэю беларускага, якому ён за жыцьця аддаў усе свае багатыя зборы старасьвеччыны і цэнную бібліотэку. Яго рупіць справа адваяваньня адвечнага гнязда беларускае культурнае работы—базыльянскіх муроў у Вільні, дзе ён праэктует залажыць музэй, гімназію і т. п.

Дзякуючы знаёмствам з прадстаўнікамі нямецкага навуковага сьвету, каторых было багата ў окупаваных землях, Іван Луцкевіч ладзіць дзьве выстаўкі старасьвеччыны: у Вільні і Менску. На гэтых выстаўках ён паказвае і частку сваіх збораў, і рэчы рожных іншых асоб,— а ўсё гэта разам лішне ярка даводзіць, якую ролю іграў беларускі народ у гісторыі Вялікага Князьства Літоўскага, якіе багатыя скарбы культуры і мастацтва ён прыдбаў і пераказаў патомным пакаленьням у друкаваным слове, ў граматах і праўных актах, у мастацкіх вырабах — малюнках, тканінах і інш. Абедзьве

выстаўкі—гэта яркае выяўленьне беларускае нацыянальнае індывідуальнасьці, доўгі час быўшай укрытай пад грубым сьлоем чужацкіх налётаў. Але гэта работа, чысьленныя разьезды ў немагчымых вярункях забіраюць рэшткі яго сіл: з Менскай выстаўкі ён варочаецца ў Вільню, каб легчы на доўга ў пасьцелю.

І ўсё-ж ён ня можа супакоіцца і бязчынна глядзець на ход жыцьця, каторае прыносіць усё новыя і новыя неспадзяванкі. Ваенны разгром і рэвалюцыя ў Нямеччыне адбываюцца на палітычным палажэньні ў нашым краю вельмі сільна. Немцы ў Літве ўжо разумеюць, што іх пляны аб прылучэньні гэтага краю да Нямеччыны—разьбіты. Яны даюць літвіном магчымасьць арганізаваць свой урад у Вільні,—але пад той-жа час грозьць аружнай сілай Радзе Беларускай Народнай Рэспублікі ў Менску, змовіўшыся з бальшавікамі аб аддачы ім Беларусі з рук у рукі і аб недапушчэньні арганізацыі беларускіх войск. У Віленшчыне і Горадзеншчыне немцы прызнаюць адно толькі літоўскія дзяржаўныя органы ўласці,—ад імя-ж Беларускае Народнае Рэспублікі працаваць тут не даюць. Беларусы гэта бачуць. Яны разумеюць, што і дні літоўскага панаванья будуць нядоўгіе: хваля бальшавізму шыбка заліець і Вільню, а мо і Горадню. Усё-ж трэба выкарыстаць усе магчымасьці дзеля беларускай арганізацыйнай работы — ўсё роўна пад якой фірмай. Да таго-ж літвіны йдуць на уступкі беларусам: яны суляць ім ужо не адно, а шэсьць месцаў у Тарыбе і портфэль міністра беларускіх спраў у літоўскім Урадзе па выбару Беларускае Рады ў Вільні. Рада зьбіраецца пад маршалкоўствам Івана Луцкевіча, каторы ў такі момэнт ня ўлежыў у ложку, ня глядзячы на пастаянную гарачку; Рада дэлегуе шасьцёх членаў сваіх у Тарыбу (між імі Ів. Луцкевіча), назначае міністра беларускіх спраў і заяўляе, што гэтае сваё супрацоўніцтва з літвінамі ўважае за зачаток супольнага дзяржаўнага будаўніцтва Літвы і—ў будучыні—ў сяе Беларусі. Пачынаецца энэргічная работа па арганізацыі беларускіх паветаў: людзей дае Рада, і глаўным чынам вышуківае іх Ів. Луцкевіч, каторы мае нязвычайна шырокі круг знаёмых. Арганізуецца і беларускае войска. І ўсе нарады аб гэтым, усе сходкі адбываюцца ў кватэра таго-ж Івана Луцкевіча. Але ад рупнага вока яго ня ўкрываецца, што апрача нарад з учасьцем белару-

саў і жыдоў Тарыба адсывае ў важнейшых справах на-
рады з учасьцем адных толькі літвіноў, што бяз „іна-
родшаў“ вырашаюцца такія важныя пытаньні, як аб'яў-
леньне вайны большавіком і іншыя;—і вось ён дэмон-
страцыйна пакідае Тарыбу, а за ім ідзе сьледам пера-
важная частка таварышаў—членаў Тарыбы.

Апошні партрэт Ів. Луцкевіча, зроблены В. Дыдзякасам перад
выездам у Закапанае (чэрвень 1919 г.)

Працуючы астаткамі сіл, Іван Луцкевіч дае яшчэ
адну—бадай апошняю памятку па сабе беларускаму на-

роду: гэта—першая беларуская гімназія ў Вільні, арганізаваная ім у Базыльянскіх муроў. Але сьледам за гэтым падыходзяць бальшавікі. Ад голаду асабліва церпіць ужо паўжывы дзеяч беларускі, і угледаючыся сьмерці ў вочы дух яго ня хоча паддавацца слабасці цела. Як даўней, цэнтр і кіраўніцтва беларускае работы ў Вільні знаходзіцца ў кватэры Луцкевіча, толькі ўжо каля пасьцелі яго. Ён ужо ня мае сіл хадзіць на свае лекцыі ў гімназію, — і ўсё-ж ад часу да часу зрываецца з ложка і бяжыць клапаціцца перад рожнымі ўстановамі аб тую ці іншую беларускую справу. Ды з кожным днём такія мамэнты становяцца больш рэдкімі. — Але і хвораму палітычныя ворагі яго не даюць супакою: на аснове іх фальшывых даносаў у яго хаце рэвізія йдзе за рэвізіяй, а за два дні перад прыходам палякоў да Луцкевіча зьяўляюцца бальшавікі дзеля арышту яго. Толькі ўбачыўшы яго стан, яны пакідаюць яго на месцы.

Калі ўрэшце адкрылася магчымасьць вывязьці хворага ў Закапанае—ў горы, палажэньне яго было ўжо зусім безнадзейнае. Але таварышы пастанавілі вывязьці яго хаця-бы дзеля таго, каб у сенаторыі, ў цішы і спакою, ён мог-бы прынамсі памерці безклапотна. У чэрвені яго і вывязьлі, а 20 жніўня— у пекары летні вечар—Іван Луцкевіч ціха заснуў вечным сном...

Там, у Закапаным, знаходзіцца яго дачасная магіла, і цела яго чакае, каб яго перавезьлі у родную Беларусь.

Так жыў і так памер тварэц усяго сучаснага беларускага руху. Бацькаўшчыне і народу сьгаіму ён аддаў усё: і сілы, і здароўе, і асабістае шчасьце, — затое і перагарэў гэтак хутка. У гэты мамэнт яшчэ трудна зважыць і чапіць яго заслугі перад беларускай справай: работа, якая цяпер ідзе, разьвіваецца ў значнай меры дзякуючы дадзенаму ім размаху. Нельга апаціць і спадчыны па ім у постаці скарбаў яго музэю, бібліотэкі і архіву, каторыя пакажуць сваю цану талы, як будуць прыведзены ў парадак. Справядліва-ж апаніць яго працу здолее толькі будучына, калі безстаронныя гісторыкі беларускага нацыянальнага адраджэньня раскрывуць усе архівы і дойдуць да самых крыніц руху: тады яны пераканаюцца, што гісторыя сучаснага беларускага руху—гэта гісторыя жыцьця Івана Луцкевіча.

ЯГО АПОШНІЕ ДНІ.

(З маіх успамінаў)

Усё хутчэй і хутчэй кацілася машына. Мінутлі ўжо і прадмесьці і пацягнуліся доўгай чарадой пожны, нівы і лясы. Асталіся за намі і места і гэтыя мучыцельныя перажываньні апошніх месяцаў. Але, замест радасьці, сэрца маё напаўняў нейкі неспакой, нейкая неаб'яснімая трывога і боль. Я ўглядалася ў гэты зьбялеўшы хулы твар, і успаміналіся мне словы доктара: „Вы Яго давезьце, але не прывезьце назад“..

— Значыцца, ён ужо ніколі ня вернецца сюды, ніколі!—і сьлёзы сьціснулі маё горла.

А ён сядзеў ціха, бяз руху, ўзіраючыся ў шэрую імглістую даль, быццам стараючыся пранікнуць яе наскрозь, каб разгадаць, убачыць далёкую будучыню.— „Аб чым ён думае?“—пыталася я ў сябе самой. „Ці сумуе па роднай Вільні і пакінутых там дарагіх яму людзях? Ці працуе, што ўжо болей ня вернецца?“—Мне здаецца, што так. Але гэта толькі недзе вельмі глыбока—на самым дне душы. А так жаданьне спакою, жаданьне жыцьця і цвёрдая вера, што толькі чыстае паветра гор здолее выратаваць яго, прымушалі яго адно рвацца туды—ў невядомую даль, у далёкую чужыню..

Машына ўсё імчалася і імчалася. Шчасьліва мінулі Ліду з яе няпрыемнай перасадкай і ў дзьве гадзіны ночы прыехалі ў Варшаву.

Тут пачаліся нашы мукі. Каля дзвёх гадзін мы езьдзілі ад адной гасьцініцы да другой і ўсюды чулі адзін адказ: „Вольных пакояў нямашака!“—Іван, праябшы і змораны, пачаў нэрвавацца, я зусім упала духам і ня ведала, што рабіць. Выручыў нас наш вазьніца: ён павёз нас на Налеўкі; тут даў нам гасьціну ў сваёй уласнай кватэры жyd—гаспадар гасьцініцы. Як мы це-

шыліся, апынуўшыся пад стрэхай у цёплай сьвятліцы, ў каторай, паміж іншым, спалі ўжо некалькі жыдоў. Ды якое нам дзела да гэтага: мы былі не на вуліцы!

На раніцы звольніўся адзін пакойчык і мы перабраліся ў яго. Тутака нам давлялося прабыць пяць доўгіх, мучыцельных дзён. Духата і гарычыця вялікага места, асабліва-ж цяжкое паветра Налевак—вось у якой атмасфэры мы жылі. Іван проста душыўся; тэмпература ў вечары паднімалася вышэй за 39°. З пасьцелі ён не ўставаў і блізка цэлыя дні аставаўся адзін: мне трэба было бегачь у розных справах.

Ведама, прызвычаіўшыся дома да нялічаных штодзенных візітаў, Іван тутака вельмі нудзіўся: ён усё чакаў, калі-ж гэта прыйдуць даведацца яго беларусы, што жывуць у Варшаве? Але ніхто, апроча Тарашкевіча, не паказваўся. Затое пачалі прыходзіць яго прыяцелі-палякі, каторыя прыпадкам даведаліся аб яго прыездзе і вышукалі тут яго. Гэткая ўважлівасьць, з якой аднясьліся да Івана яго польскіе прыяцелі, парушыла яго прыемна ў такой-жа меры, ў якой засмуціла незаслужонная няўвага з боку беларусаў.

— „Вось, бачыш: палякі—тые прыйшлі, а ў нашых часу не хватае!!!. — горка казаў мне Іван, і гэнае пачуцьцё горачы і крыўды не пакідала яго ўжо да самае сьмерці...

* * *

У суботу 21 чэрвеня ў паўдзвянтай гадзіне вечара мы пакінулі Варшаву. Ехаць было добра. Чарапук, прыкамандзіраваны да нас, разстараўся для нас асобнае купэ першае клясы, і Іван устроіўся так, што нельга лепей. Няпрыветна сустрэла нас Закапанае. Быў дажджлівы, халодны дзень. Густы шэры туман спавіў усё навакол. Гэта зрабіла на нас цяжкое ўражэньне, узмацаванае йшчэ болей завярэньнямі вазьніц, што бадай ці знойдзем мы вольны пакойчык дзе ў гасьцініцы. Аднак, нам пашэнціла: мы знайшлі дзьве вялікіе сьвятліцы з бальконамі,—і на душы зразу павесяледа.

Павесялеў і Іван.

Пагодзі пачала папраўляцца: зірнула сонейка, пацяпледа. Я расчыніла дзьверы на балькон і ў пайкой улілася струя чыстага, сьвежага паветра. Якая гэта была роскаш пасьля задуху Налевак і цяжкой пада-рожы ў душным купэ!

— „Як добра, як добра!“—паўтараў Іван. — „Вось тутакі дык я хутка папраўлюся, ад аднаго гэтага паветра паздаравею,—праўда?“

— Так, так,—дый яшчэ як хутка! — пацьвярдзіла я, і ён верыў....

Прышла ноч, першая ноч у Закапаным, каторай ніколі не забудуся.

Было каля паўначы. Хворы як-быццам задрамаў, дык і я прылягла на канапе, затушыла свечку і заплюшчыла вачы. І тут я разам як-бы чую, што вочы мае правікаюць наскрозь сьцяну і я бачу, як з-за рога калідору выйшла нейкая кабета у шырокім чорным плашчу, пахіліўшы галаву, прыкрытую каптуром. Паціху падыйшла яна да нашых дзвярэй, як-быццам расчыніўшыся прад ёю, і затрымалася на парозе....

Я з жахам усхапілася і борзда запаліла святло. — Што гэта: сон ці галюцынацыя ад лішняе ўтомы?—Глянула на гадзіннік. Але не прайшло й пятнаццаціх мінут, як ізноў задзьмула свечку.

— „Чаго ты ўсхапілася?“—спытаўся ў мяне Іван. Голас яго дрыжэў....

* * *

Назаўтрае прайшоў доктар Янушкоўскі, школьны таварыш Івана. Гэта сцэна і парушала і вызывала разам сум. Пасыпаліся пытаньні, пачаліся ўспаміны аб мінуўшчыне, але як ні стараўся доктар развеселяць Івана, той увесь час быў маркотны і сумны. Усё апападаў аб нейкім врывідзе, ўсё казаў аб сьмерці....

Ня ўцешыў мяне дыягноз.

— „Што Вы яго сюды паміраць прывезьлі?“—пытўся ў мяне доктар Янушкоўскі. — „Аб стане здароўя нечага й казаць. Левага легкага зусім нямашка, правага астаўся адно кусочак, а да таго йшчэ гэтка ўпадак духа. Вы чулі, аб чым ён усё гаварыў? Ён, мусіць, брэдзіць уначы?“

Мне здалася, як быццам каменныя глыбы валяцца на мяне з усіх бакоў і задавяць мяне сваім ціжарам....

— „Ну, што сказаў доктар?“—спытаўся ў мяне Іван. Ведама, я нешта сказала аб папраўцы і выздараўленьні. Ён горка ўсьміхнуўся:

— „Ты ведаеш: сягонья ўначы прайшла Яна....—сказаў ён шопатам, аглядаючыся на дзверы.

Лядовы холад абняў маю душу. „Божа мой, ці гэта брэд, ці праўда?!...“—пыталася я ў самой сябе.

Я глянула на Івана. Напы вочы сустрэліся, але гэта ня Іван узіраўся на мяне: не, гэта была „Яна“....

Так, «Яна» прыйшла, хоць і ціхая, але грозная і бязьміласэрная.

* * *

Невялічкая, уютная сьвятлічка ў санаторыі доктара Длускага, ўся беленькая, сьветлая, з цудоўным відам зялёных далін і сініх гор была яго апошнім месцам прыпынку.

Перад расчыненым вакном, у выгодным мяккім крэсьле сядзеў змораны пераездам Іван.

— „Тутака мне, здаецца, будзе добра. Глянь, які пекны від; вось, падмацуюся, дык пойдзем гуляць, — праўда? Вось ты мне толькі закажы харошую палачку“, — казаў ён мне і целшыўся, як дзіця, і з гуляння і з палачкі. І казаў ён з такой верай, што мамэнта мне самой гэта здавалася магчымым.

З якім цяжкім сэрцам пакідала я санаторыю! — „Хто тут будзе глядзець за ім? Хто памэжа каратаць, гэтыя жудасныя, поўныя ўсялякіх сноў і галюцынацый, ночы?!“

— «Не забывайся, наведывайся! Мне аднаму будзе тут нудна і жудасна!»—гаварыў ён, чупь стрымліваючы сьлёзы.

Але цяжка было яму толькі спачатку. Пасьля ён звыкся з сваім адзіноцтвам і нават быў з яго рады.

— «Ведаеш, я так здаволен, што ніхто мяне не непакоіць»,—гаварыў ён мне. — „Мяне кожны чужы чалавек дражніць і злуге. Ах, як добра, што мы выехалі з Вільні: там-жа я бы чыста прапаў, а тутака напэўна паздаравею. Мне-ж ужо шмат лепей“.

І праўды: сперша ён як-быццам пачаў папраўляцца. Я была прост у недаўменьні. — «Няўжо-ж, няўжо-ж выздаравее?»—з недаверыям, але і з таёмнай надзеяй дапытвалася я ў доктара.

— «Хто ведае: бы-аюць цуды»,—адказаў ён.

І так жадалася гэтага цуду, што верылася ў яго. Але гэта трывала нядоўга і скончылася раптоўным упадкам сіл у хворага. Нельга было сумлявацца: набліжаўся канец. Ён утраціў апэтыт, не пакідаў ужо пась-

целі, пачаў жаліцца на сэрца; тэмпература панімалася да 40°; ён пачаў брэдзіць, яго мучылі галюцынацыі.

Гэтак, раз ён мне сказаў, што ў санаторыі памерла бабулька, пакінуўшая абраз работы Дюрэра, каторы прадаюць за тры тысячы карон.

— „Яго трэба канечна купіць,—непакоіўся ён і гаварыў усё аб гэтым, пакуль я не абяцалася прынесці назаўтра нехватаўшую яму тысячу карон.

— „А я сягоньня бачыў Юліньку і Антона!“—апавядаў ён другім разам.—«Яны вось тут сядзелі, і я гутарыў з імі... Але я ведаю, што іх няма»,— сумна дадаў ён: «гэта быў толькі брэд. Дрэнна са мной,—праўда, Ляля?»

— „Ды што вы: гэная слабасць прыойдзе!“ — пацяшала я яго.

— „Але, але, доктар кажа гэтак сама!“—падхапіў ён.—„Я скоро папраўлюся, і на Каляды мы паедзем у Вільню. Ах, як мне хочацца ў Вільню! Што тамака чуцьно,—вестак няма? Яны, відаць, зусім забыліся аба мне“.

А ён ні аб кім не забываўся. Усім цікавіўся, ўсё памятаў,—да самае свае сьмерці жыў толькі «справай» і для «справы».

Як ужо ні хацелася яму бачыцца з братам, — але падумае, падумае бывала і скажа:

— „Не, няхай ужо лепш не прыяжджае! Я ведаю: ён пасля адгэтуль ня выедзе, а гэта будзе шкодна для ходу спраў“...

* * *

Роўна за тыдзень да сьмерці Івана прыехала сястра мая, Юлінька. Якая гэта была радасьць для яго: ён і плакаў і сьмяяўся. Гэта было ў сераду, 13-га, а ў другую сераду, 20-га жніўня, ён памер. Але гэтыя апошніе сем дзён былі для яго гэткія ясныя і сонечныя, гэткія сьветлыя і радасныя. Аб сьмерці ён зусім забыўся. Наадварот: яго душу запоўніла жаданьне жыць, жаданьне шчасьця, і ён усё думаў аб заслужоным адпачынку ў цішы і спакою недзе далёка-далёка на ўзбярэжжы сіянога паўднёвага мора аб ў высокіх гарах Швэйцарыі. Адно, што наводзіла на яго сум у апошніе дні, было вострае жаданьне бачыць некаторых блізкіх прыяцеляў, а перад усім брата. І якая-ж была яго радасьць, калі за пару дзён перад сьмерцю яго прыйшла

тэлеграма ад Антона Луцкевіча, абвяшчаючы хуткі прыезд апошняга з Парыжу! Ды пабачыцца ім доля ўжо ня судзіла...

У начы з аўторку на сераду ў Івана быў сардэчны прыпадак. Раніцай нас паклікалі ў санаторыю. Перад санаторыяй на дарсзе чакаў нас доктар. — „З ім вельмі дрэнна. Будзьце гатовы на ўсе“, — папярэдзіў ён нас.

І праўда. Гэты васкова-бледны твар, заостраны нос і падбародак, глыбока запаўшыя і памутнеўшыя вочы рабілі страшэнна мучыцельнае ўражаньне.

І хто-бы ў гэтым худым, паўжывым сухотніку пазнаў таго вясялага, поўнага жыцця, сіл і энэргіі чалавека, каторы агнём сваіх іскравых думак запаліў у сваім бедным, загубленым і заціснутым вяковай нядоляй народзе сьвяты агонь адраджэньня, каторы моцай сваёй волі немагчымае зрабіў магчымым?!

— „Павіншуйце мяне“, — пачуўся ціхі, хрыплы голас: „я сягоньня прычасьціўся“.

— „Але, але, — мы і прышлі Вас павіншаваць!“ — адказалі мы, і я падала яму вялізарны букет мечыкаў, каторыя ён так любіў.

Ён вельмі ўдэшыўся з іх:

— „Дзякуй. Якія яны пекныя“....

Я ня ведаю, што ён яшчэ казаў. Я выйшла з пакою, каб ўкрыць душыўшый мяне за горла плач. Як пасья апавядала сястра, дзень прайшоў спакойна. Ён не разумеў свайго стану да апошніх мінуты.

Калі ў вечары я прышла ізноў у санаторыю, я знайшла яго ў тым-жа палажэньні. Гаварыў ён мала, аднаскладова. Яму дакучала толькі хрыпата ў горле, і ён папрасіў доктара даць якую раду. Яму ўспрыснулі морфіну. Ён супакоіўся і пачаў драмаць. Палажэньне яго было нявыразнае; паводле думкі доктара, ён мог прамучыцца і да раніцы, — і вось, каб нашай прысутнасьцю ня даць хвораму зразумець безнадзейнасьць яго палажэньня, я паставіла пайсьці да хаты, тым болей, што пры ім асталася сястра.

Я падыйшла да яго пасьцелі. Ён расчыніў вочы:

— „Ты ўжо выходзіш?“

— „Але, выходжу“.

— „Так, ідзі, — цёмна будзе“ (было ўжо пасья васьмёх).

Божа, як цяжка мне было выйсці... Я ведала, што бачу і чую яго апошні раз, і мне хацелася ска-

заць яму нешта добрае, ласкавае, — ды неяк ня было слоў, і сьлёзы душылі горла. І вырвалася толькі гэтае бязгучнае, глухое „да пабачаньня...“

— „Да пабачаньня“, — ледзь прагаварыў ён, і гэта было яго апошняе слова да мяне.

Я йшла па дарозе і плакала. Мне было жаль і па-міраўшага, і тых людзей, для каторых яго сьмерць была страшэнным ударам: яго брата і тую, што разам з ім хавала частку сваёй душы, усю сваю радасьць, усё шчасьце. І гэныя людзі былі мне гэтак блізкі, гэтак дорагі!...

Зазваніў вячэрны зvon. Я азірнулася ўвакруг. Заход чырванеў, фарбуючы рожнымі калёрамі вяршыны гор. Духата гарачага летняга дня зьмянілася прахалодай, і скрозь хвалі празрыстага сіняватага паветра, прапітанага пахам сьвежага сена, данасіўся да мяне гэны далёкі зvon, як-быццам плыў зьнекуль з далёкай, недасягнёнай вышыні...

Палючае пачуцьцё болю памалу пачало сьціхаць, і ціхая малітва бяз слоў напоўніла мае сэрца і душу. А там, у санаторыі, ляжаў ён — зьбялеўшы, з закрытымі вачыма, як-быццам дрэмлючы ці ў паўсьне. Але вось яго няроўнае, перарывістае дыханьне пачынае сьціхаць і спывяцца; яшчэ адзін апошні ўздых, — і яго чыстая хрустальная душа ўзьнялася ў сінюю, эфірную высь к залёцістым болачкам...

Пасьля поўначы цела яго перавезлі ў Закопанае і палажылі ў капліцы на могільках.

— „Вось, тут ён ужо блізка да нас...“ — сказала Юлінька.

Пацягнуліся як век даўгіе бязсонныя гадзіны.

У суботу пасьля абеду яго харанілі. Ждалі каго-колечы з Варшавы. Дарэмна. Ціха і сумна пасоўвалася наша невялічкая пахаронная працэсія з каплічкі да магілы. Ня многа нас было, але ўсё шчыра любіўшыя і шкадаваўшыя яго людзі, наперадзе йшлі два прыцелі-украінцы, нясучы вялізарны пекны вянок з галін горнае лімбы і вераску—з шырокімі чорнымі ўстужкамі, на каторых залатымі літэрамі было напісана: „Борцоў і Білоруці від братів украінців“. Так проста і так моцна...

Але, не магу тут не ўспамянуць тых добрых, мілых людзей, якіх мы сустрэлі ў Закапаным, якіе так

шчыра адносіліся да Івана і не пакінулі нас, калі мы з сястрой, адзінокіе і прыбітыя горам, стаялі над сьве-

Магіла Ів. Луцкевіча ў Закапаным.

жай магілай. Дзякуй ім усім, шчырае дзякуй, як ад імя нябожчыка, так і ад нашага!

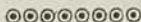
...Памажэньку спусьцілі труну. Глуха ўдарылася ў крышку яе першая жменя зямлі,—за ёй яшчэ і яшчэ. . А калі сонейка ўжо зусім спусьцілася, яго касые праменьні асьвяцілі новы насп, новы крыж...

І больш нічога? Толькі насп і крыж — і гэта ўсё, што нам па ім асталася?

О, не! Крыж і магілку час сатрэ,—але той вогнік, які Ты запаліў, разгарэўся ў грознае полымя, каторага ніякая сіла затушыць ужо не здалее!

Сьпі, мілы дружа, сьпі спакойна! І няхай горны ветрык і горныя воды, што, быццам дух Твой, рвуцца няўстанна ўпярод, апавядаюць Табе радасныя весткі аб тым, што па пракладзенай Табой дарозе йдуць ужо ня ступаючыя нясьмелымі крокамі адзінкі, а вялізарныя грамады народу, збудзіўшагася ад векавога сну!

Ляля Мэнке.

ŁUCZNIK ŚNIAĆCY.

Hej! Biały Iwanie
chodziku gromacki,
nie Ty mnie, ja Ciebie
płacę tu, Bojan lacki.
Ciemne Twoje makatki,
kordy śpią w armatuże,
— jeden Chryst Smutnikialis
wie, jak Ci tam w guźel!

Precz zrucileś Iwanie
wątłe doczesne szatki,
łuczniku, nieboże,
a Twuj kolczan i stszały
Aniol biały da zoże.

W trawy, w zielska swej chatki
opasz gźło, śniący Janie,
a jak zoczysz Białoruś
ślij jej z tęczy witanie.

Bo Ojczyzna nie pozna
kto wychodził ją w zdartych tsewikach,
bo ta ziemia nic nie wie
czyje płuca zżarł proch jej świętości,
bo kraina nie zgadnie
komu ciężkie klejnoty pszyszło nosić
w wątrobie.

Iwanie, Iwanie,
Ona zbudzi się, wstanie
i da granit swuj Wilji, gdzieśmy ongi
mażyli,
i Chrystowi da złoto w poczerniałej
ozdobie,
i chodaki da dzieciom i panience
pierścienie,
i gromadzie da ziemię i da Tobie
westchnienie.

Nicodziałowanej pamięci przyjaciela młodości
Iwana Luckiewicza, archeologa, pionera ruchu biało-
ruskiego.

Jeży Jankowski.

Warszawa, wrzesień 1919.

Дзяля таго, каб гэты верш польскага паэта маглі зразумець і тые, хто польскае мовы ня ведае—даем тут побач з oryginałам пераклад „Сьпячага лучніка“: *)

Гэй! белы Іване,
рабачаю грамадзкі,
ня Ты па мне—па Табе тут
плачу я, Баян ляцкі.
Сьпяць па сідцах ў прыцёмку
Твае зброі, тканіны,
а Табе як там ў высі
— адно сумны Хрыст знае.

Паскідаў Ты, Іване,
з плеч дачэсныя шаты,
стралец—небарача,
— а калчан Твой і стрэлы
белы Анел здаў зорам.

---

*) Лучнік—на польску стралец з лука.

У краскі родныя, ў зельле
прыбярыся, Іване,
— Беларусі далёкай
прышлі з зораў вітаньне.

Бо ня знае Айчызна
хто выходзіў яе ў рваных ботах,
бо ня ведае, родна,
каго пыл яе сьвятасці знішчыў,
бо сама не згадае
хто цяжкіе кляймоты ўсцьцяж насіў
у вантробе.

Іване, Іване,
Яна ўскрэсьне, паўстане,
і граніт свой дасьць Велы, дзе мы
сны нашы сьнілі,
і дасьць злата Хрыстові ў пачар-
неўшай аздобе,
і дасьць боцікі дзецям і паненцы
пярсьцені,
і Народу зямлю дасьць і Табе —
уздымленьне.

Неаджалованай памяці друга маладых лет,
Івана Луцкевіча, архэолега, піонера беларускага
руху.

Юры Лякоўскі.

Варшава, ў верасьні 1919 г.

Успаміны пра Івана Луцкевіча.

У канцы 1905 году першы раз пачуць прышлося мне пра беларускую Сац. Грамаду ў Вільні. Дачуўся я гэта ад Браніславы Родзік (цяпер Умястоўскай), каторая ў Рызе тады хавалася якісь час, з Новай Вялейкі прыехаўшы посьля акцябрскай рэвалюцыі. Захацелася мне тады зараз пазнацца з „грамадзянамі“. І незадоўга (на Запусты у 1906 годзе) прыехаў я з Рыгі ў Вільню з пісьмом ад Родзічышкі да Пранука Умястоўскага, каторы належыў да „Грамады“ і вёў рэвалюцыйную работу сярод салдатаў. Ад Умястоўскага дастаўся я на конспірацыйную кватэру „Грамады“—ра Хівінскую вуліцу у д. № 44 да „Цёткі“, каторая жыла ў афіцэрскай кватэры свайго брата В. Пашкевіча. Лучыў я туды на зборышча Камітату Бел. Сац. Грамады. Там я першы раз і пазнаўся з Іванам Луцкевічам. Ён блізка што адзін толькі і заняўся тады са мной. Насамперш спытаўся—да якой працы я хацеу-бы узяцца: да палітычнай ці да культурнай? Я адказаў, што да культурнай працы маю больш ахоты заняцца. „Дык добра“—кажаць — „ёсьць у нас „Кола Беларускай Асьветы“, далучайцеся да працы ў Коле“.

Найбліжэй запазнацца із ім прышлося мне посьля 1910 году, калі я пераехаў быў жыць у Вільню. Да дружбы і да кумпаніі быў ён як даўней так і пазней і аж да сьмерці—скоры. Умеў вышуківаць беларускіх прыхільнікаў, умеў зацікавіць беларускім рухам шмат каго. На беларускія газэты і кніжкі з усей яго энэргіяй здабываў грошы то пазычаючы, то зарабляючы перакупам і прадажай старасьвецкіх рэчаў. Шмат бяды меў здабываючы грошы на пільгія расплаты за беларускія выдавецтвы і на даўгі; аж мне здаецца, што ад прыкрасьці з гэтага стаўся нэрвовым. Гэты дэфэкт нажыўшы—нажыў сабе і абідчыкаў. Часта энэрваваны,

а яшчэ часьцей недаеўшы, згаладаўшы, зьбедаваны — надарваў сваё здароўе і сухот сабе нагнаў.

Зьбіраючы старасьвецкія рэчы адкладаў тое, што з Беларусі мела быць ці што для беларусаў маець значэньне; такім парадкам сабраў надта шмат важных для беларусаў старасьвецкіх памятак, з каторых меўся ён зрабіць пачатак для Беларускага Музэю. На яго глядзячы і ад яго шмат налаўчыўшыся сталі старасьветчыну вышуківаць разам із ім, а посьля і самі адны — Ластоўскі Вацлаў і Зямкевіч Рамуальд.

Пяром мала (гэтым затое шмат займаецца Іванаў брат Автон), але языку свайму не даваў ён спакою. Беларускаю агітацыю ён вёў — каб падлічыць — найбольш ад усіх з беларусаў. Сьмела усюды выступаў з беларускім словам, шчыра бараніў спраў беларускіх — і з гэтакім характарам пратрываў да сьмерці. Якім быў шчырым, вытрывальным працаўніком беларускай справы — то такога пашукаць! Вялікая, вялікая, шкода страпіўшы яго!

Яго памяці, як першага беларускага архэолёга, павінен быць заложаны першы беларускі музэй, аб каторым трэба як найхутчэй пастарацца.

Адварды Будзька.

20/VII 1920 г.

Вільня.

Першы раз увідзіў я Івана Луцкевіча ў пачатку жніўня 1913-га году ў віленскай беларускай кнігарні на Завальнай, 7. У цёмным пакойчыку за крамаю, сярод усякае старадаўняе беларушчыны, рупліва і рухава нахіляўся ён над трэснутаю вазаю, меркаваў з вялікай любасьцю, як заляпіць шчэрбіну. Пачуўшы маё імя, адарваўся ад свайго інтарэсу, сказаў мне колькі дужа ласкавых слоў і зараз клапатліва зьвярнуўся да свайго чалавека ў справе здабываньня паперы на чародны нумар „Нашае Нівы“. За паўмінуткі яго ўжо ня было: пабег да нейкага Папа, дзе спадзяваўся дастаць паперы напавер; бо меў з тым Папам якуюсь агульную прыгоду з часу рэволюцыі і пагромнага настрою ў Вільні. Тады Іван Луцкевіч быў здаровы і жыцьцерадасны чалавек. Дзьве асаблівасьці кінуліся мне ў вочы на беларус-

кім полі: эўропэйскасць выгляду і энэргічнасць Івана Луцкевіча. Вока, прывычаенае да беларускай дэмакратычнай казаў той, нядбайнасці ці проста нічым незакрытай неахайнасці ў вопратках і апрананні, было прыемна заваблена эўропэйскай, скажу я, акуратнасцю ў яго скромным косьцюме. Тое самае было і ў манерах, і ў абхажджэнні з людзьмі. Вуха, прывычаенае да славеснай размаўні, бязконца-нуднай гутаркі ці маркотнай маўклівасці замучаных ідэйнасцю грамадзян Беларусі, было прыемна заваблена сьціснутай, кароткай і цэннай, а глаўнае энэргічна-рашучай гутаркай гэтага правадыра беларускага руху. Пры ўсім тым мова яго — жывая і літаратурная, прыгожая беларуская мова; пры ўсім тым яго ідэалёгія — народная, сялянская беларуская ідэалёгія. Яго мова захоплівае, даець веру і надзею, будзіць паснулыя сілы. Яго вочы гараць і прыкоўваюць да намалёваных яго словам абразоў, існуючых і ідэальных. Тыя існуючыя абразы паўстаюць і сьпіраюцца, родзяць дурную няверу, што гэта жывы чалавек і чалавек-беларус так гаворыць... А тыя ідэальныя абразы здаюцца дасьціглымі, бо прахопішся і відзіш ня сон, а запраўднасць, што жывы чалавек і чалавек-беларус так гаворыць... Гутарка Івана Луцкевіча была завывчай цікаўная і цэнная, бо ён меў багатае навуковае знацьцё і аж да сьмерці йшоў разам з сусьветным прогрэсам. Хацелася іногды схпіць крандаш і запісьваць за ім, каб ды ня згубілася, бо сам Іван Луцкевіч работу свайго п'яра усё адкладаў на пазьнейшы, вальнейшы ад чорнае працы час, — усё адкладаў і забраў ад нас сваё знацьцё з сабою у труну. Хто-ж мог думаць, што сьмерць ужо вартуе гэтакі цэнны мозаг? Пасьля першае сустрэчы я бачыўся з Іванам Луцкевічам даволі рэдка: каморніцкая (землямерская) служба, а потым вайна аддалялі мяне ад Вільні. Перад самай, здаецца, маслянкай 1914-га году, у той жа кнігарні, ён, добры палітык, на-прарочыў вайну і шкадаваў, што якраз на гэтакі час выпадае мне адбываньне салдатчыны. І ўжо ў лістападзе 1914-га году сустрэліся мы ў віленскім гошпіталі „Мішмерас Хойлем“, дзе я ляжаў цяжка паранены, з асклядэшкам нямецкае гранаты ў назе. Ня блізкі сьвет і мокрае надвор'е, а Іван Луцкевіч даведаўся мяне пры першай магчымасці, прынёс вінаграду, разгаманіў мяне, быццам дыхнуў сьвежай струёй няўмірушчага жыцьця.

Загадчык „Мішмерас Хойлема“ доктар Ром быў блізкі друг Івана Луцкевіча. Тут жа працавала міласэрная сястрою і клала пад падушкі „Нашу Ніву“ нябожчыца Цётка, наша незабытная пяснярка і рэволюцыянерка Алёзія Пашкевічанка. Гэны гошпіталь быў наогул самы лепшы з усіх, якія відзіў я за час гаіны; посьле-ж таго, як мяне даведаўся Іван Луцкевіч, я ляжаў там як у сваёй хаце пад апекай маткі і добра лепшаў. Прыехаўшы ў Вільню пераз чатыры з гакама гады, вясною 1919-га году, і зайшоўшы да Івана Луцкевіча, я ўвідзіў яго ў непараўнавана горшай хворасьці, чымся калісьці бачыў мяне ён. Хворы дужа ўзрадаваўся, што я прыехаў віленцам на помач, пачаў казаць пра нямецкую окупацыю, жаліцца. Жальба знямогла байца сьціснула маё сэрца, хацелася плакаць, крычаць, праклінаць благую долю. Не паказаў я гэтага яму, як мне баліць, а толькі дзівіўся, чаму ён сам бядуець толькі ўсё аб справе і зусім не зважаець на свой блізкі канец. Да яго выезду ў Закапанае залучаў я на знамянітую ў нашым руху кватэру на Віленскай, 33, і заўсёды знаходзіў у хворым поўна гасьцей. Сюды вялі дарогі з усіх беларускіх устаноў Вільні; сюды ішоў кожны беларус, быўшы праездам у Вільні; сюды йшоў кожны паступовы грамадзянін краю, каб пагаманіць аб справах краю. Хворы ня мог улежаць спакойна, варушыўся, пачынаў гарача гаварыць і, што на уздыў, курыць, але страшны кашаль душыў яго і кідаў назад на падушку. З вялікай, нявымоўнай мукай у вачох хапаўся чалавек за грудзі і сьціхаў, а госьці спаіналі, што трэба развітацца, даць яму спакой. Ах, не шкадаваў сябе хворы, не шкадавалі яго адданыя справе госьці. Прышоў канец, страта адбілася на ўсёй рабоце, і адеутнасьць калгнула пустымі вачыма с мых оптымістычных, найменей зьвязаных у рабоце з памершым.

М. Гарэцкі.

Вільня, 1920.

Апошні раз мы сустрэліся ў гарадзкім тэатры.

— Добры вечар!

— Добры... Як справы? Што новага?

— Нічога асаблівага,— кажу я.— Вось кульгаю патрошку па сваёй пучывінцы. Бяда толькі..

У пачаў я жальбаваць на свае няўдачы, прасіць парады ў сваёй працы. А ён з увагай, спагадай выслухаў і так міла, проста, прыязна раіў, навучаў. І гутарылі мы ўсё аб адным: аб справах беларускіх.

— Але сягоньня тэатр ажно покаіцца ад народу— усьцешыўся я.

— І гэта наш беларускі тэатр, беларуская публіка, беларускі дух—гордасьць, надзея!

— А ці памятаеце вы, паночку, як гэты тэатр толькі пачынаў прабіваць цвёрды грунт векавога няхайства, як вы прыяжджалі з Вільні ў Дзісну на беларускае ігрышча, што ставіў Ігнат Буйніцкі, як вы самі падышлі да мяне і казалі: „Добра іграеце, толькі голас лішне слабы. А вашы рукапісы, насланыя ў „Нашу Ніву“, атрымалі. Пішэце больш—будзем патрошку друкаваць“. А пасьля вы гас, усю трупку зьнімалі сваім „кодаком“. Памятаю кожны ваш рух, выражэньне, чырты вашага твару. Як цяпер, так і тады вы гарэлі верай у адраджэньне Беларусі і ўмелі запаліць гэтай верай іншых, асабліва моладзь. Памятаю, як вы спакойна, з ласкавай усмешкай кідалі агністыя словы аб нашай праўдзе ў абступіўшую вас табалу яшчэ несьведомых беларусоў-блуднікаў.

Ах, усе гэта ў маеі шаснаццаціх гадовай юнацкай душы адбілася тады глыбака і ярка.

І не дарма я цяпер чую да вас болей, чымся ўдзячнасьць, затое, што вы памаглі мне стаць на цвёрды, родны грунт, што душа мая абагачываецца, радуецца, бачачы гэты тэатр, чуючы родную песьню, разумеючы гэтую веліч нацыянальнага ўзросту.

— Э, што да мяне, дык пакіньце. А вось што Беларусь жыве, красуе, дык гэта праўда.

— Адкапалі, пане архэологу, сваёй шчырай, сумленнай працай, адкапалі праўду Беларусі, абаранілі ад руйнуючага часу, ад шкоднай павяверы, зьдзеку. І добрыя, значь, сулілі пажаданьні, калі гэтая праўда шырыцца, расьце, як зара сьвітання...

Ён мяне спыніў, бо пачалося ужо прадстаўленьне. І мы расталіся.

— Што гэта ты і здароўкацца ня хочаш!—пакрыўдзіўся на мяне сябра.—У цябе сягоньня якісь дзіўны, асаблівы настрой. Што з табок?

— Я размаўляў з ім...

— З кім жа гэта?

Я даў сябру праграму, дзе быў адбіты патрэт Івана Луцкевіча.

— Вось з кім!

— Добры грамадзянін, шчыры і вялікі беларус, пачынальнік беларускага адраджэння! — сказаў сябра, пільна ўзіраючы на патрэт.—Ен з намі ёсць, жывець, працуе. Слава яму!

А было гэта у Менскім гарадзкім тэатры 17 студня 1920 году.

Л. Родзевіч.

Святой памяці Іван Луцкевіч вельмі любіў вёску і ўмеў яе ажыўляць сваёю прастатою і ласкаваю абходкаю.

Зьяўляўся заўсёды ў грамаду сялянскую, калі сяляне вольны ад працы, улетку, святамі і вечарамі, высыпаўшы на вуліцу, свабодна гамоняць аб усім, што каму сьліна да вуснаў прыносіць.

Закурыўшы люльку ці цыгару, каб ня быў адметны ад зборышча, заўсёды патрапляў зьвярнуць увагу зборышча на якую-колечы рэч мастацтва вясковага у кабет, на тканіны і паясы розных рысункаў, што нявольна прад ім хацелася усім вучасьніцам зборышча папісацца сваімі вырабамі.

І зносілі кабеты і дзяўчаты, адны перад другімі, тканіны і адзежу свайго вырабу.

І кожная, пахваленая і заахвачаная, а навет і ажыўленая на будучыну, адхадзіла, абяцуючы у будучыне яшчэ прыгажэйшае зрабіць.

А таксама і з мужчынамі ўмеў так добра абходзіцца і разрухаць іх, зьвяртаючы увагу на ўсё, так што рады былі паказваць усё, як з гаспадаркі, так і штукарства свайго вясковага.

Пры гэтым вельмі рады слухалі і, слухаючы, запрашалі, так што такая дружба і гасьціннасьць заходзіла, як быццам і расставацца ня мелі.

А для гэтага, што вельмі ўмела і з знаёмствам уваходзіў у сялянства, то і патрапіў сабраць беларускай народнай тварчасці дамовага вырабу—як ніхто дагэ-

туль, чым і асьвятліў беларусаў і Беларусь та ўсёй яе красе-прыгожасьці.

Пазнаёміўся я неяк на вёсцы у 1904 ці 5 року, як з сяўдом сацыялістычнае навукі. І так прывязала мяне гэта, што ў роднай мове і зразумела паясьняў. А калі да гэтага перагледзіў усе рэчы, сабраныя ім на Беларусі, адбіваючыя аблічча беларуса, то так прывязаўся, што нявольна, бываючы ў Вільні, стараўся заўсёды пабачыць і, пачуўшы слова падмогі, з радасьцю адходзіў, веручы у лепшую будучыну.

Так маё знаёмства вялося, калі ў 1919 року, 15-га чэрвеня, пасьледні раз разьвітаўся, выпраўляючы лячыцца ў Закапанае, адкуль ён не вярнуўся і гдзе няхай будзе лёгкай зямліца чужая шчыраму грамадзяніну—беларусу.

А. Сегень.

15. VII. 1920 року

Маё першае спатканьне з Іванам Іванавічам пасья расейскай рэвалюцыі было ў Магілёве на Дняпры, куды я выехаў з Вільні ў летку 1915 г ў час яе эвакуацыі расейскімі ўстановамі перад прыходам нямецкіх войскаў.

Магілёў жывапісна і паважна спаў у працягу даўгіх гадоў царызму на прыгожых узгор'ях паэтычнага Дняпра, такога спакойнага і таёмнага.

Магілёў—адзін з найбольш захалусных губэрнскіх цэнтраў, дзе, ня гледзючы на цвёрды курс русіфікатарскай царскай палітыкі, захавалася і не паддавалася выкараненьню беларушчына. Цэрквы, касьцёлы, асобныя будынкi, вуліцы і, на канец, людзі—ўсё гэта дае выразны лік беларускага места, дзе ёсьць усе дадныя для расьцвету прыдушанай, але захавайшаўся старадаўнай беларушчыны.

Тут мне прышлося пражыць час, калі ў Магілёве была царская стаўка, а такжа рэвалюцыю са ўсімі яе зыгзагамі, пачынаючы ад адрачэньня цара аж да пераходу ўлады ў рукі камуністаў.

На фоне рэвалюцыйнага руху поруч з яго укланам ў сацыяльны бок моцна ўзрастаў і рэвалюцыйны нацыянальны рух. Паднявольныя народы рвалі скоўваўшыя іх ланцугі рабства і абвяшчалі сваю незалежнасьць.

Беларусь рвалася на волю і праз сваі грамадзянскія нацыянальныя установы шывка арганізоўвалася. Магілёўскія беларускія арганізацыі разам з прадстаўнікамі іншых магілёўскіх арганізацый: губэрнскіх, мястowych, нацыянальных, прафэсіянальных і т. д. праклямавалі незалежнасьць Беларусі. Гэта было ў летку 1917 году.

Іван Іванавіч, як вецярок беларускага адраджэньня, разумеецца, ня мог не зацікавіцца тым, што робіцца у Магілёве, гэтым важным і старадаўным цэнтры ўсходняй Беларусі. Ужо хворы і слабы, ён прыехаў ў Магілёў, каб на месцы пабачыць, як вядзецца беларуская праца. Склікан быў сход з віднейшых беларускіх дзеячоў, на каторым Іван Іванавіч зрабіў даклад аб агульным палажэньні беларускай справы. Іван Іванавіч раіў нам моцна трымацца лёзунгу: „незалежная і незалежная Беларусь“ і ўсімі сіламі змагацца з ворагамі беларускага адраджэньня.

У той час, у першы год рэвалюцыі, розныя расейскія партыі, вышаўшы з падполья, напоўніліся да краёў новымі сябрамі, каторыя падчас ня мелі нічога супольнага з праграмай партыі. Гэтыя чарнасоценцы, ці проста несьвядомыя людзі, наладжылі брудны адпачатак амаль не на ўсе расейскія партыі, праклямоваўшыя пекныя прынцыпы толькі на паперы, а на дзеле змагаўшыся з сваёй уласнай праграмай.

Іван Іванавіч, як дазваны палітык, перасьцярог нас ад пагоні за таўпой, каторая толькі на вока сьведчыць аб моцы арганізацыі, за каторай ідзе. Куды мацней стаіць справа, калі ў самой арганізацыі ёсьць людзі пэўныя, пракананыя і здольныя да ахвярнай працы.

Іван Іванавіч высказаўся і па пытаньню аб орыентацыі, якой павінны трымацца беларусы. Ён бараніў патрэбнасьць цеснага контакту беларусаў з украінцамі і літоўцамі, як нашымі бліжэйшымі суседзямі, і наагул са ўсімі вызваляючыміся народамі, знаходзіўшыміся пад ярмом расейскага царызму. Іван Іванавіч асабліва падкрэсьліў, што Беларусь, жыўшая ў даўныя часы ў цеснай згодзе і братнім саюзе з літвінамі, і цяпер павінна-б была для большай сваёй і літвіноў карысьці шукаць перш за ўсё згоды і саюзу з літвінамі. Польшча і Расея — найбольшыя ворагі беларускага адраджэньня. І адна і другая глядзяць на Беларусь, як на сваю зямлю. Расейскі чыноўнік і польскі шляхціц-пан нясуць нам сьмерць за-

мест адраджэння, бо і той і другі любяць толькі сваё і зацікаўленыя ў існаванні Вялікай Расеі і Вялікай Польшчы, зьяўляюцца найстрашнейшымі ворагамі незалежнай і непадзельнай Беларусі.

Іван Іванавіч прабыў некалькі дзён у Магілёве. Апрача азнаямлення з нацыянальным рухам і прыдання яму належачага кірунку, Іван Іванавіч меў мэтай свайго прыезду сабраць у Магілёве старасвецкіх рукапісных беларускіх кніг і іншае старыны для выстаўкі старой беларускай культуры ў Менску. Іван Іванавічу удалося знайсці ў Магілёве даволі цэнных экзэмпляраў стара-беларускага пісьменства, якія хаваліся ў „Царкоўна-гістарычным Музеі“, і з пазвалення Магілёўскага архіепіскапа Канстанціна вывезці ў Менск.

Выезджаючы з Магілёва, Іван Іванавіч горача дзякаваў нам за працу і выказаў сваё здавольненне, што Магілёў мае беларускі твар і беларускую душу, ня глядзючы на антыбеларускую палітыку апошніх сталецьцёл.

Другое, што мне хацелася-б успомніць, каб не забылася, гэта — праца Іван Іванавіч над закладаннем ў Вільні беларускай гімназіі, куды і я перакачаваў з Магілёва, пасля таго, як немцы прышлі ў гэтае места.

Зусім хворы, павінны ляжаць ў ложку, Іван Іванавіч на вялікую шкоду свайму здароўю многа папрацаваў над тым, каб адчыніць ў Вільні беларускую гімназію. Ён хадзіў па розных—спачатку польскіх, а потым камуністычных установах, каб заручыцца згодай на аддачу будынку па Вострабрамскай № 9 пад беларускую гімназію. Ён прыняў жывое ўчасьце ў арганізатарскай працы ініцыятыўнай групы беларускіх пэдагогаў, у склад каторай увайшлі: А. Чарняўская, А. Сакалова, Ю. Мэнке, І. Станкевіч, М. Кохановіч і інш. Гімназія была хутка адчынена. Гэта было 1 лютага 1919 году. Іван Іванавіч сам узяўся выкладаць беларусазнаўства і краязнаўства.

Каму ня ведама, як глыбока знаў нябошчык Іван Іванавіч беларускую старыну? Ня дзіва, што лекцыі яго, ня глядзючы на думашы яго ад сухот кашаль, слухаліся вучашчыміся з найвялікшай сымпатыяй і ахвотай. Ня доўга толькі прышлося вучашчымся слухаць мудрыя словы Івана Іванавіча. Хвароба моцна прыкавала яго да ложка, з каторага ён ня мог больш падняцца.

Калі разняслася сумная вестка, што Іван Іванавіч адышоў у вечнасьць і пахован у Закапаным, уся гімназія—і вучашчыя і вучашчыся, бяз рожніцы веры—пайшлі на жалобную імшу ў касьцёл, каб памаліцца за дарагога нябшчыка, аддаўшага ўсё сваё жыццё на службу адраджэньню роднай бацькаўшчыны Беларусі.

М. Кахановіч.

Я з Іванам Луцкевічам пазнаёміўся ў 1915 годзе, 4 лістапада, пасьяля прыходу ў Вільню немцаў. Калі пачалі гутарку, то Іван Луцкевіч сказаў:

— „Нам трэба цяпер як хутчэй арганізаваць беларускія школы“.

Я адказаў, што ў нас нямашака вучыцялёў.

— „Нічога: трэба толькі хутчэй вучыцельскія вечорныя курсы адчыніць,—дык і вучыцялі знойдуцца.“

Многа працы палажыў ён дзеля беларускіх пачатковых школ і вучыцельскіх курсаў, каторыя хутка былі зарганізаваны і пайшлі поўным ходам ужо ў канцы лістапада.

Пад той жа час Іван Луцкевіч і я арганізавалі саюз друкарскіх работнікаў, але ён больш за мяне палажыў працы дзеля гэтай арганізацыі. Пачалі мы такжа арганізоўваць беларускіх работнікаў у Беларускаю Соцыял-Дэмакратычную Групу. Зьбіраліся ў клубе вольных пажарнікаў на Партэвай вуліцы ў доме № 6, дзе часць памяшчэньня была занята беларускай драматычнай дружнай; у яе пакою і зьбіраліся.

Гэтак у настаяннай рабоце прыждалі мы вясны. Надыходзіў 1 май. Трэба было выдаць першамайскую праклямацыю. І ў дзень сусьветнага работніцкага сьвята ў 1916 годзе яна-такі выйшла ў сьвет ад імя Б. С.-Д. Гр., ды пры гэтым Іван Луцкевіч паказаў лішні раз сваю энэргію і спрыт: выдаць пад той час праклямацыю было нялёгка, бо-ж кожнаму вядома, сколькі ўсюды было нямецкіх шпікоў... Сколькі з таго часу было выдана праклямацый Бел. С.-Д. Групы, то гэта была напалову праца Івана Луцкевіча. Якіе-ж былі клічы гэных праклямацый,—гэта пэўне кожнаму вядома.

Калі ў красавіку 1919 году прыйшлі ў Вільню палякі, захаджу я да Івана Луцкевіча і кажу: што цяпер будзем рабіць? А ён і кажа:

— „Будзем арганізавацца і пратэставаць, каб яны не прыціскалі нас, а такжа і жыдоў, бо жыды — гэта нашы натуральныя хаўруснікі, і мы павінны разам барацца, сколькі хопіць у нас сілы“.

Я сказаў, што трэба ў гэтым кірунку выдаць пра-клямацыю.

— „Выдавай, калі можаш,—адказаў ён, — а я ўжо не магу: чуюся зусім хворым. Вось, калі паздаравею, дык ізноў возьмемся разам за арганізацыю работнікаў і будзем пратэставаць проці гвалтаў польскіх паноў“.

На гэтым скончылася наша апошняя гутарка з Іранам Луцкевічам, і больш я яго ўжо ня бачыў...

Вільня, 13. VIII. 20.

Язэп Салавей.

Трудна Івана Луцкевіча разгадаць як палітычнага дзеяча наагул.

Усе яго пагляды на палітыку—як сусьветную, так і расейскую—былі рэзультатам яго становішча да беларускай справы.

Ён пры ўсякіх магчымасьцях, пры ўсякіх кірунках грамадзкай палітычнай думкі праводзіў сваю лінію—лінію адраджэньня Беларускага Народу.

Чалавек з натуры гарачы і запальны, ён мо' і памыляўся ў ацэнцы палітычных момэнтаў, заганыўся у тым, чы другім палітычным кірунку. Часам здавалася, што ён даходзіць да абсурду ў сваіх дзеях, шмат хто нават гаварыў аб гэтым. Але хто ведаў яго бліжэй, той мог прасачыць, што, ня глядзячы здавалася бы на памылкі, ён усёж тыкі лёгкіны і пасьледавацельны.

Быў ён на Беларусі і працаваў тутакра пры ўсякіх варунках і пры ўсякіх праўленьнях, а апошніх было шмат.

Быў Расейска-Царскі Урад. Быў Нямецкі, быў Расейска-Савецкі, быў Панска-Польскі.

Ён заўсёды гаварыў: „з паршывай авечкі хоць воўны клок“.

У часы царскага ураду ён быў моцны рэвалюцыянер, прымаў гарачае учасьце ў рэвалюцыйнай справе на Беларусі.

Пры немцах ён не пакідае сваёй працы. Прымае учасьце чужь не ўва ўсіх грамадзкіх арганізацыях, як Вільні, так і Віленшчыны.

Пры савецкім урадзе ён, хоць і хвэры, усёж працуе.

Да гэтага ураду ён адносіўся хоць і крытычна, аднак досыць спагадліва. Ён стаяў на тым грунці, што для Беларусі патрэбна ўлада радаў. Ён казаў: „шчырая дэмакратызацыя краю, якая праводзіцца Радавай Уладай, павінна прывесці да нацыянальнага адраджэння Беларусі“.

І за гэта шмат што даровываў радавай уладзе.

Што да рэформ, якія праводзіў радавы ўрад на Беларусі, то Іван адносіўся да іх досыць прыхільна, толькі заўсёды гаварыў, што да тэй пары, пакуль беларус не пачуе сябе раўнапраўным з усімі людзьмі чалавекам, да тэй пары, пакуль горад беларускі ня будзе інтэлектам беларускай вёскі, пакуль інтэлігенцыя беларуская ня станецца неразраўнай часткай беларускага народу і ня будзе мець „супольнага языка“ з народам, пакуль народ беларускі ня зробіцца гордым прадстаўніком сваёй культуры,—датуль усе гэтыя рэформы дарэмна дзеля таго, што народ іх не зразумее, народ іх ня ўсвоіць.

Гэтыя свае думкі ён праводзіў і ўва ўсёй сваёй працы.

Закідывалі яму, як і многім з беларускіх дзеячоў, быццам ён хацеў сядзець на некалькіх крэслах зразу.

Іншыя з небеларусаў не маглі зразумець, чаму Іван гавора і нават працуе і з „белымі“, і з „чырвонымі“, і з рускімі, і з немцамі, і з палякамі. Некаторыя бачылі ў гэтым недастатак палітычнай вырабленасці, а нават і горш: палітычную нясумленнасць.

Можна яно часам так і выглядала, толькі гэта, можна напэўна сказаць, вынікала з блутаніны тых варункаў, у якіх ня толькі Івану, але і ўсім беларускім дзеячом приходзілася працаваць. Справа ў тым, што падваліны палітычнай працы беларускіх дзеячоў укладваюцца ў такія тэзісы:

1. Нацыянальнае адраджэнне.
2. Незалежнасць і непадзельнасць палітычная.

І вось палітычная беларуская думка большасці палітычных кірункаў і шукае шляхаў да рэалізацыі гэтых тэзісаў. Памылкова было бы думаць, што у гэтым крыецца шовінізм.

(Бязумоўна, ёсць сярод беларускіх дзеячоў адзінкі шовіністы, але іх дужа мала).

Справа стаіць так:

1. Для вызвалення работнікаў і сялян з-пад уціску паноў і капіталу і для адбудовы ўсяго устройства на соцыялістычны лад патрэбна нацыянальнае адраджэнне.

2. Для нацыянальнага адраджэння патрэбна палітычная незалежнасць.

3. Для палітычнай незалежнасці патрэбна нацыянальнае адраджэнне і соцыяльнае вызваленне работнікаў і сялян.

Атрымліваецца кола з трох дуг.

Уся грамадзкая думка беларуская і працуе адначасна ў кірунку гэтых трох падвалінаў. Працаваў у іх і Іван.

Калі ж прыняць пад увагу яшчэ і ненормальныя нацыянальна-класовыя групіроўкі на Беларусі, як напрыклад такія жыццёвыя сінанімы:

1. беларус—селянін
2. расеец—чыноўнік
3. паляк—памешчык
4. жyd—гандляр
5. вёска—Беларусь
6. двор—Польшча
7. горад—мешаніна,

то мы павінны зразумець тые на першы пагляд недарэчныя дзеі як Івана, так і другіх дзеячоў беларускіх.

Другая справа: ці прыемна гэта для беларусаў ці не, ці добра гэта ці дрэнна.

Але гэта ёсць тые варункі грамадзкай працы беларускай, у якой і працаваў Іван.

І трэба аддаць справядлівасць Івану: ён умеў ісці простаю дарогай, ён умеў быць срага лёгкім у сваіх палітычных выступках і працы, ён умеў орыентавацца ў цэлым лабірынце спрэчнасцей.

У яго вырабіўся палітычны нюх, каторы часта дапамагаў і яму і ўсім беларускім работнікам.

Выезд яго з Вільні зразу даў пачуць сябе.

Нястала чалавека, каторы мог і аб'яднаць беларусаў і кіраваць імі.

Сьмерць яго адчулася яшчэ шырэй: шмат хто страціў свайго кіраўніка, вучыцеля і таварыша, а Беларусь—аднаго з найлепшых і адданных сыноў сваіх.

К. Душэўскі.

Сьвятое гэта месца!..

Ахвяруецца Івану Луцкевічу.

У часе „нелегальнага“ жыцця с. п. Івана Луцкевіча у Вільні ен усе свае багатыя зборы старасьвеччыны хаваў у рэдакцыі «Нашае Нівы». Гэтае „сьвятое месца“ і навеяла Зьмітраку Бядулі гэтыя думкі, ахвяраваныя Ів. Луцкевічу, калі Бядуля першы раз быў прыехаў у „Нашу Ніву“ у 1912 г.

Рэд.

Ціха...

Якое харакство схавана ў гэтай цішыні!

Якіе глыбокія думы пасеялі ў ей свае зярняты!

Якія таёмныя казкі цудоўнае паэзіі наіграваюць на яе нявідзімых струнах нябесныя мэлэдзіі!

Ціха....

Я люблю гэту цішыню... Я маюся ёй, як нейкаму сымвалу чыстаты... Здаецца мне, што як Богу трэба было стварыць чалавека, то Ен райскім келіхам сваім набраў матэрыялу з мора цішыні для чалавечае душы...

У часіны самае няное цішыні, быццам лебядзі сярод хваль, усплываюць на вяршыны творчасці думы вялікіх геніяў...

У гэтых часінах цішы гараць у высі праменьні рожных вер, з каторых людзі снуюць сваё шчасце на зямлі.

У гэтых часінах цішы байцы за ідэю знаходзяць духоваю сыгасць і пазнаюць, якімі быць трэба, каб-ткі запраўды „людзьмі звацца“.

У гэтых часінах цішы зьяўляюцца рожныя таёмныя мары і спаўняюцца жаданьні чыстых сэрц....

* * *

Ціха...

Поўнач.

Я сяджу адзін у зале рэдакцыі беларускай газеты „Нашае Нівы“ і ўслухіваюся ў г-ту гутарлівую цішыню.

Агонь вялікай лампы кідае нейкае таёмнае святло спад блакітнага калпака на сьцены і шафы.

Жудасна мне...

На сьценах вісяць абразы даўнейшых беларускіх князёў, старасьвецкія беларускія вопраткі, шаблі, шаломы і панцыры ваякаў XVI стагоддзя. Рожныя тканіны народнай беларускай творчасці, паясы слуцкія, дываны, разьба рожная. Музыкальныя інструмэнты — дуда, цымбалы, труба пастырская, жалейка. У шафах ляжаць скарбы мінуўшых гадоў: манэты і мядалі, пячаткі, кнігі беларускае пісьменнасці.

Жывая паэма старыны!...

Глядзяць на мяне вялікія кнігі з пажоўклымі лістамі.

Узіраюцца з старога палатна ваякі, ганорныя, смелыя князі.

І жудасна мне робіцца...

* * *

Ціха...

Крэпка пачынаець біцца сэрца маё ад нейкай абхопліваючай яго святасці. Не вачыма, а самай душою пачынаю я ўглядацца ў далёкія мінуўчыны.

Мігацяць прад вачыма маімі старасьвецкія пажоўклыя вялікія пергамэнты святых летапісаў, і быццам жывыя ўстужкі цягнуцца цёмныя літары, пісаныя гусінымі перамамі. Нехта нявідзімы чытаець мне старую гісторыю, і рожныя абразы старыны маюцца мне:

І беларускія князі са сваімі дружынамі, ў нацыянальныя вопраткі прыбраныя...

І народ, каторы не сароміцца мовы сваёй...

І паны, каторыя з беларускіх кніг чытаюць святые пісаньні ў беларускіх храмах...

Быццам карагоды ценяў, праходзяць слуцкія ткачыхі, прыгожыя дзяўчыны, змораныя ціжарнай працай. І шэпчуць мне яны вуснамі сваімі:

— Мы хварбавалі ўзоры на паясах крывёй маладою сваёй!

— Мы блеск свѣіх вачэй пералілі ў залатыя ніткі тканіі!

— Мы павыкручвалі свае пальцы над хітрым тканьнём!

— Мы пагнулі крыжы нашыя, сядзючы пахіленныя без аддыху дні і ночы над панскімі кроснамі!..

* * *

Устае малюнак „Забранага Краю“ з усім трагізмам сваім... Сьлёзы засцілаюць вочы мае.

Ці-ткі беларусы напраўдзі забыліся аб сваёй старой багатай культуры ды сталіся нейкім страхасьцём, якое рызьём сваім разганяець гусей з чужога аўса?..

Не! — усяхіўся я.

Жывуць у сэрцах пад старым попелам гарачыя іскры. Задзьмець вецярок, згоніць стары налёт, і польмя разгарыцца аж да неба, і асьвеціцца страшэнная жудасьць і цемра. Тады ўбачаць беларусы ланцугі, каторыя цягнуць іх уніз,—усхопіцца, быццам гарачы смаляк, розум і аджывець сумленьне!

Шчыры, справядлівы голас пачуецца з аднаго канца сьвету ў другі канец:

— Аддайце нам нашае!

— Аддайце нам нашае, і тады мы ўсім людзям агульна дамо больш карысьці.

— Не засланыяце сонейка ад нас, бо і мы жадаем грацца яго цяплом, і нам трэба жыць сваім уласным жыцьцём!

— Мы любім сваю зямельку, мы любім гарапашных сярмяжных братоў нашых. Мы любім нашу дзедаўшчыну, і любоў наша не памрэць ужо! Не памрэць, бо разгарэліся іскры ў вялікае, вялікае вогнішча!..

* * *

Усяхіўся я.

Ціха...

Толькі цень мой дрыжыць на абразох старых беларускіх князёў... Сур'ёзча пазіраюць іх вочы, і сьвеціцца ў іх моц і адвага.

— Сьвятое гэтае месца!..

Нейкая гарачая хваля абнімае мяне ўсяго. Божа! гэтаж тут пачатак адраджэньня цэлага народу!..

Гэтаж прамень шчырага парыву беларускіх сыноў!

Гэтаж тут працуець сям'я маладых сіл, каторыя не шкадуюць ахвяраваць сваё жыццё, сваё шчасьце за вялікі Беларускі Народ!..

— Сьвятое гэтае месца, куды з самых глухіх куткоў краю прыходзяць оклічы, каторыя зьяўляюцца на стараніцах „Нашае Нівы.“

Сам мазалісты аратай апісваець сваё шэрае жыццё.

Пры цяжкай працы дзяўчына пяець сваю родную, зразумелую ей песьню.

У нядзелю шмат хто пакідаець паганую выпіўку і чытаець сваю родную газету, дзе ўсё напісана зразумелай яму мовай.

Ужо пачынаець ён разумець, што і бедны „просты“ мужык маець значэньне ў агульным жыцці ўсіх народаў, што і ён мае вартасьць нейкую на сьвеце, што і на яго зварочваюць увагу і асьвячаюць яго розум...

* * *

Ціха ў зале рэдакцыі. Далёка за поўнач. У гэтай цішыні я з нейкай гордасьцю думаю:

— Толькі сем гадоў працы, і колькі пасьпелі зрабіць тры пастаянныя органы: „Наша Ніва“, „Саха“, „Маладая Беларусь“.

Колькі пекных кніжак выдалі!

Колькі здольных паэтаў і пісьменьнікаў зьявілася!

Беларускі тэатр... беларуская музыка, песьня.. беларускія сьвяты-гульні..

Хутка нарастаюць працаўнікі на нашай роднай ніве.

Усё гэта даець энэргію і надзею. Багата наша будучына! Багаты наш Беларускі Народ! Многа шчырых сыноў ёсьць на Зямельцы Яго!..

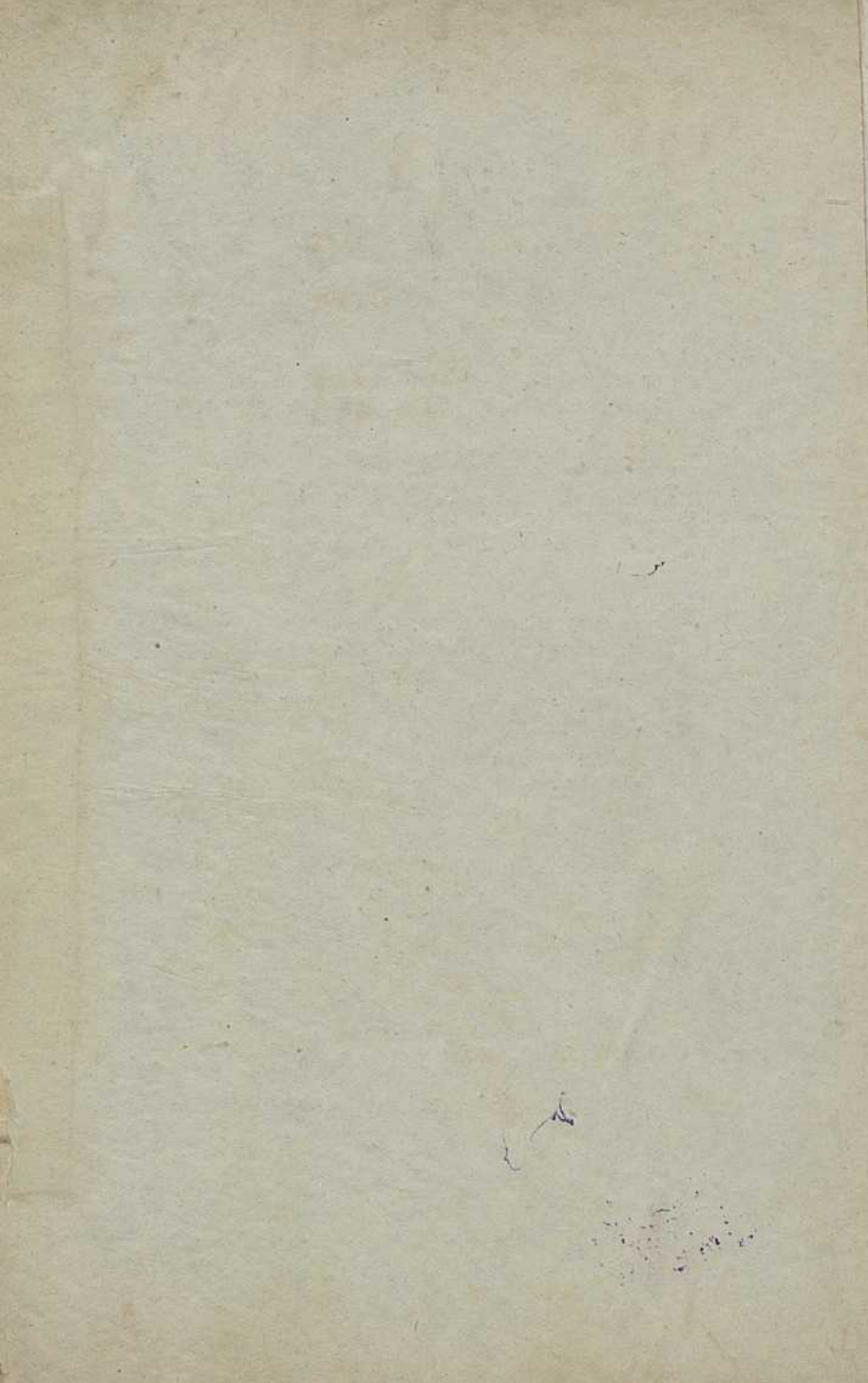
* * *

Сьвятое гэтае месца, бо яно родзіць зярнаты прасьветы для ўсяго вялікага Беларускага Народу.

Зьмітрок Бядуля.

239464

а

0-20

Бел. 200:

1